

GÍSLI BALDUR RÓBERTSSON

HÖFUÐDRÆTTIR ÚR BRO TAKENNDRI ÆVI GUÐMUNDAR ANDRÉSSONAR

1. Inngangur

MARGT ER Á HULDU um æviferil Guðmundar Andréssonar orðabók-
arhöfundar og mætti líkja ævi hans við illa farið handrit sem týnst hefur
bæði framan af og innan úr. Sum blöðin eru skemmd og ólæsileg, önnur
hafa færst úr stað og óvíst nákvæmlega hvar eigi að skipa þeim niður. Þó að
þráðurinn sé óheill og víða rofinn þá hefur samt nægilega mikið varðveist
af ævisögu hans til þess að höfuðdrættirnir séu sæmilega ljósir. Skýrastir
eru þeir þó varðandi seinni hlutann, sérstaklega eftir að yfirvöld landsins
fara að hafa afskipti af honum.

Sé stuttlega tæpt á helstu æviatriðum Guðmundar þá er ljóst að hann var í
fjögur ár við nám í Hólaskóla, gegndi stöðu djákna við Reynistaðarklaustur
um hrið og átti við andleg veikindi að stríða um hálfis árs skeið. Óljóst er
nákvæmlega hvenær þessir atburðir áttu sér stað en fræðimenn hafa gert
tilraunir til að tímasetja þá. Á reikningsárinu 1644–1645 varð Guðmundur
uppvís um barneignarbrot með Arnfríði Jónsdóttur. Í kjölfarið, sennilegast
seinni hluta árs 1647, samdi hann *Deilurit* þar sem hart var deilt á Stóradóm,
siðferðislöggjöf Íslendinga. Það leiddi til handtöku Guðmundar sumarið
1649, hann var færður á alþingi og svo fluttur til Kaupmannahafnar þar
sem hann sat það sem eftir var árs fangelsaður í Bláturni. Fyrir tilstuðlan
góðra manna var hann leystur úr þrúundinni gegn skuldbindingu um að
snúa hvorki aftur til Íslands né semja fleiri rit í sama anda. Guðmundur
innritaðist í Kaupmannahafnarháskóla um mitt ár 1650 og var þar við nám
til dauðadags 1654. Hann var hvorttveggja fræðimaður og skáld og eftir
hann liggur m.a. íslensk-latnesk orðabók auk skýringa við Völuspá og
Hávamál svo eitthvað sé nefnt.¹

Í þessari grein er ætlunin að taka til endurskoðunar nokkur brot úr ævi

¹ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vii–ix, xii–xiii og xvi–xviii. Ég þakka Guðrúnu Ásu
Grímsdóttur, Haraldi Bernharðssyni og Má Jónssyni fyrir yfirlestur.

Guðmundar og reyna í krafti nýrra upplýsinga að komast að nákvæmari ársetningum og víðtækari vitneskju um þau. Grafist verður fyrir um ætt hans og uppruna, námsdölinna að Hólum, veikindin, djáknastöðuna við Reynistaðarklaustur og loks samskipti hans við Björn Jónsson annálaritara á Skarðsá. En byrjað verður á því að renna augum yfir helstu æviágrip Guðmundar Andréssonar.

2. Fyrri æviágrip

Menn hafa haft áhuga á óvenjulegri ævi Guðmundar síðan hann féll frá í drepssótt sem geisaði í Kaupmannahöfn sumarið 1654. Fyrstur til að taka saman æviágrip hans var Peder Hansen Resen (1625–1688) sem var háskólaprófessor og mikilvirkur bókasafnari með meiru. Það birtist fyrst framan við skýringar Guðmundar yfir Völuspá árið 1673 og svo aftur lítið breytt tíu árum síðar framan við orðabók hans, en Resen gaf bæði ritin út. Resen kom heim úr sex ára námsferð árið 1653 og hefur þá væntanlega farið í biðröð eftir embætti við háskólann sem honum hlotnaðist svo 1657. Hvar hann dvaldist og við hvað hann fékkst á þessum árum liggur ekki fyrir. Ekki er hægt að útiloka að Resen hafi haft einhver kynni af Guðmundi sem sótti fyrirlestra við háskólann, bjó á Regensi, mataðist á Klaustri og vann að verkefnum fyrir Ole Worm, háskólaprófessor og rúnafræðing, er tími gafst til frá náminu. Hugsanleg kynni þeirra ráðast þó af Íslandsáhuga Resens sem virðist ekki hafa kviknað fyrr en skömmu fyrir 1665, en þá gaf hann út fyrsta rit sitt er varðar Ísland og á sama ári keypti hann handrit að orðabók Guðmundar á uppboði. Hann hefur því tæpast haft nokkur kynni af Guðmundi enda segist hann hafa nýtt sér sagnir Íslendinga við samningu æviágripsins sem voru þá þegar orðnar hálfgerðar tröllasögur.²

Næstur til að rita æviágrip Guðmundar var Páll Vídalín (1667–1727), þá varalögmaður, í skálða- og rithöfundatali sínu sem hann setti að mestu saman um 1700. Þar koma fram sömu upplýsingar og hjá Resen nema hvað skáldskapinn varðar en þar er öll umræða á neikvæðari nótum.³

2 *Dansk biografisk leksikon* 12, bls. 146–147; P.H. Resen, *Íslandslýsing*, bls. 11–12; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xix og xxi. Ekki kemur fram hver átti bókasafnið sem boðið var upp 1665 og engar heimildir virðast vera til um bókauppboð það ár, sbr. Harald Ilsøe, *Biblioteker til salg*, bls. 54.

3 Páll Vídalín, *Recensus*, bls. 40–44; Gottskálk Jensson, „Hversu mikið er nonnulla?“, bls. 113, 124 og 126–127.

Jón Halldórsson (1665–1736) prestur í Hítardal samdi sömuleiðis æviágrip Guðmundar og felldi það inn í kafla um Þorlák Skúlason í biskupasögum sínum. Finnur biskup segir Jón föður sinn ekki hafa byrjað að fást við sagnaritun fyrr en um fimmtugt, þ.e. upp úr 1715. Helstu rit hans munu vera samin á bilinu 1720–1730 og á það einmitt við um biskupasögurnar. Hjá Jóni kemur ýmislegt fram sem ekki er að finna annars staðar, svo sem um kvonbónarhugleiðingar Guðmundar og þátt Þorláks biskups í að ekkert varð úr þeim sem varð svo kveikjan að niðskrifti um hann. Einnig er ítarlega greint frá handtöku Guðmundar og ástæðum að baki henni. Jón getur heimildarmanns fyrir sögunni en hana heyrði faðir hans, séra Halldór Jónsson eldri (1626–1704) í Reykholti, hjá Hákonni Ormssyni (um 1614–1656) Skálholtsráðsmanni sem var á þinginu er atburðirnir áttu sér stað. Halldór hefur eflaust kunnað fleiri sögur af Guðmundi. Hann var við nám í Kaupmannahöfn á árunum 1648–1651 og hefur því vart getað annað en haft einhver afskipti af honum þó að þeir stunduðu ekki sams konar nám. Jón hóf þó ekki ritstörf sín fyrr en eftir dauða föður síns og hefur því ekki getað spurt hann nánar út í þessi efni við samningu æviágripsins.⁴

Jón Ólafsson úr Grunnavík (1705–1779) ritaði æviágrip Guðmundar sem hann skeytti framan við rit er hann tók saman að beiðni Torkels Kleve og innihélt Stóradóm og skrif Guðmundar gegn honum bæði á íslensku og í danskri þýðingu. Þar er eitt og annað sem Jón hefur m.a. eftir fóstra sínum, Páli Vídalín, en er ekki að finna í knöppum færslum skálda- og rithöfundatsins. Jón vann ýmis verkefni fyrir Kleve og afhenti honum ritið 19. febrúar 1740 gegn tveggja ríkisdala greiðslu. Kleve var skrifstofumaður í kansellíinu frá 1734, dómritari við hæstarétt frá 1737 og 1744 var hann gerður að hjásetudómara þar. Hann var loks aðlaður þremur árum síðar og hét eftir það Klevenfeldt. Ekki er vitað hvers vegna Kleve hafði áhuga á Guðmundi og Stóradómi né hvað hann hugðist fyrir með ritið. Hugsanlega hefur hann ætlað að láta prenta það en hann var ástríðufullur bókasafnari sem lét eftir sig verðmætt bókasafn og því hefur ritið e.t.v. einungis verið hugsað sem viðbót við það.⁵

⁴ *Annálar 1400–1800* II, bls. 585–587; *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hítardal* I, bls. xxiv og II, bls. 97–101; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* II, bls. 234 og 259–260.

⁵ Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 189; JS 152 4to, bls. 34 og 39; *Dansk biografisk leksikon* 8, bls. 31–32. Þess má geta að JS 152 4to er afrit með hendi Erlends Ólafssonar bróður Grunnavíkur-Jóns. Frumritið sem hann fékk Klevenfeldt er hins vegar í Deichmannsafni í Ósló, sbr. *Skrá um íslensk handrit í Noregi*, bls. 9–10 í kafl-

Ofangreind æviágrip Guðmundar Andréssonar eiga það sameiginlegt að vera að mestu byggð á misáreiðanlegum munnmælasögum. Fljótlega fóru þó áreiðanlegri heimildir að koma í leitirnar, nefnilega bréf og skjöl rituð af Guðmundi sjálfum og mönnum honum nákomnum, sem urðu til í sambandi við fangelsun og útlausn hans úr Bláturni. Fyrstir til að nota þessar heimildir voru synir áðurnefnds séra Jóns í Hítardal.

Séra Vigfús (1706–1776) var við nám í Kaupmannahöfn árin 1728–1731. Á námsárunum hefur hann hugsanlega komist í eitt af örfáum eintökum af útgáfu Hans Gram á úrvali bréfa Ole Worms sem kom út í tveimur bindum árið 1728 en upplagið varð brunanum mikla að bráð áður en búið var að dreifa því. Annars munu bréfin hafa verið í eigu Árna Magnússonar handritasafnara og hefur Vigfús e.t.v. getað nálgast þau þar þó ekki sé loku skotið fyrir að hann hafi notast við endurprentun Jakobs Langebek á fyrri útgáfunni sem kom út árið 1751. Þaðan hefur hann upplýsingar um þátt Worms í útlausn Guðmundar úr Bláturni en hann endursegir stuttlega efni bréfanna neðanmáls við eigin uppskrift af biskupasögum föður síns.⁶ Finnur biskup (1704–1789) fjallar um Guðmund í kirkjusögu sinni sem kom út í fjórum bindum á árunum 1772–1778. Hann byggir á skrifum föður síns og útgáfu á bréfaúrvali Worms en einnig birtir hann skuldbindingu Guðmundar um að snúa hvorki aftur til Íslands né semja fleiri verk í anda *Deilurits*.⁷

Um svipað leyti fór nafn Guðmundar Andréssonar að birtast í mannfræðiritum og lærðramannatölum jafnt erlendum sem innlendum, prentuðum sem óprentuðum, ýmist á íslensku, dönsku eða latínu.⁸ Næstur til að birta æviágrip Guðmundar var Jón Espólin (1769–1836) sagnaritari og

anum um Deichmannssafn. Annað handrit með hendi Grunnavíkur-Jóns af sama riti er að finna í British Library, sbr. Finnbogi Guðmundsson, „Landsbókasafnið 1989.“, bls. 130. Grunnavíkur-Jón ritaði einnig styttra æviágrip Guðmundar á dönsku í bókmenntasögu sína, sbr. Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, bls. 181 og 189.

⁶ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* V, bls. 53–54; *Ole Worm's correspondence with Icelanders*, bls. xxxiv–xxxv; *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hítardal* II, bls. 99 neðanmáls.

⁷ Finnur Jónsson, *Historia Ecclesiastica Islandie* III, bls. 586–588 og 722–723. Svo virðist sem Hannes Finnsson hafi útvegað föður sínum afskrift af skuldbindingunni en hana er að finna í handriti frá um 1760 með hendi Hannesar, sbr. Lbs 77 4to, bls. 378–382.

⁸ Jens Worm, *Forsøg til et lexicon over danske, norske og islandske lærde mænd* I, bls. 28–29; R. Nyerup og J.E. Kraft, *Almindeligt litteraturlæxicon for Danmark, Norge og Island*, bls. 16; Hálfdan Einarsson, *Sciagraphia*, bls. 8, 79, 154–155 og 193; Lbs 1299 4to, bls. 145; Lbs 820 4to, bls. 230–232. Sjá enn fremur Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xxxiv.

var það í sjöttu deild árbóka hans sem komu út árið 1827. Þar kemur þó ekkert nýtt fram og hefur heimild hans án efa verið biskupasögur séra Jóns Halldórssonar án viðbóta séra Vigfúsar.⁹ Fyrstur til að nýta til fullnustu öll þau bréf og skjöl er snerta Guðmund og urðu til á síðustu fimm árum ævi hans var Finnur Jónsson (1858–1934), síðar prófessor, í grein sem birtist árið 1895.¹⁰

Í *Æfum lærðra manna* safnaði Hannes Þorsteinsson (1860–1935) þjóðskjalavörður saman fróðleik m.a. um Guðmund Andrésson. Þar getur hann skjala sem Guðmundur hefur komið að með einum eða öðrum hætti og voru ekki áður kunn. Þessi sarpur Hannesar hefur ekki verið prentaður, sjálfsagt vegna umfangs og hrárrar framsetningar á köflum. Hann er, þrátt fyrir óárennilega skrift og oft á tíðum úreltar skjalamerkingar, hin mesta fróðleiksnáma.¹¹

Alla þessa þræði tók Jakob Benediktsson saman er hann skrifaði æviágrip Guðmundar Andréssonar. Það birtist framan við útgáfu hans á *Deiluriti* árið 1948 en útgáfunni fylgdi einnig ritgerðin *Þekktu sjálfan þig* auk kveðskapar Guðmundar. Ári síðar gaf Jakob svo út rímur hans. Loks gáfu þeir Jakob og Gunnlaugur Ingólfsson út orðabók Guðmundar árið 1999.¹²

Eins og sjá má hefur áhugi á Guðmundi Andréssyni verið stöðugur fram til dagsins í dag. Hann hefur meira að segja verið gerður að söguhetju í sögulegri skáldsögu frá árinu 1996 eftir Þórarín Eldjárn sem ber heitið *Brotahöfuð* og hefur notið talsverðra vinsælda og verið þýdd á erlend tungumál.¹³

⁹ Jón Espólin, *Íslands árbækur í sögu-formi* VI, bls. 130–133.

¹⁰ Finnur Jónsson, „Guðmundur Andrjesson, fornfræðingur.“, bls. 3–22. Áhuga Finns á viðfangsefninu má e.t.v. rekja til orðabókar Guðmundar sem kom út í Kaupmannahöfn 1683 en Finnur fékk hana að gjöf frá föður sínum Jóni Borgfirðingi sem var mikill bóka- og handritasafnari, sbr. *Ævisaga Finns Jónssonar eftir sjálfan hann*, bls. 31. Einnig er líklegt að Finnur sé höfundur kvæðisins „Guðmundur Andrjesson frá Bjargi í Miðfirði. Dáinn 1654.“, sem birtist í *Stefni* I:11 (7. júní 1893), bls. 41–42, en undir því stendur aðeins F.

¹¹ Þf. Skjalasafn Þjóðskjalasafns Íslands. KA/21 Hannes Þorsteinsson, *Æfir lærðra manna* 21 (Guðmundur Andrésson).

¹² Guðmundur Andrésson, *Deilurit; Persíus rímur eftir Guðmund Andrésson og Bellerofontis rímur; Lexicon Islandicum. Orðabók Guðmundar Andréssonar*. Sjá einnig, Gunnlaugur Ingólfsson, „Um orðabók Guðmundar Andréssonar.“, bls. 45–47.

¹³ Þórarinn Eldjárn, *Brotahöfuð*.

3. Ætt og uppruni

Hannes Þorsteinsson kom auga á þá Guðmund Andrésson og Andrés Guðmundsson, votta að landamerkjavitnisburði milli Ytra- og Syðra-Vatns í Lýtingsstaðahrepp í Skagafirði frá 10. júní 1644, í apógrafasafni Árna Magnússonar handritasafnara. Hann taldi líklegt að þar væru komnir þeir Guðmundur orðabókarhöfundur og Andrés faðir hans. Jakobi Benediktssyni þótti þetta hins vegar ónógur vitnisburður til að slá því föstu.¹⁴ Varkárni Jakobs stafaði líkast til af því að á þessum tíma átti Guðmundur að vera niðurkominn í Húnavatnssýslu en ekki Skagafjarðarsýslu. Sé umrætt skjal hins vegar skoðað nánar kemur í ljós að þeir feðgar votta, ásamt tveimur öðrum, að Sigurður Sveinsson meðkenni að vitnisburður hans um landamerki Ytra- og Syðra-Vatns frá árinu 1611 sé réttur. Vitnisburður Sigurðar og annars manns voru teknir í Skagafjarðarsýslu en meðkenning Sigurðar var vottuð þann 10. júní 1644 að Bólstaðarhlíð í Húnavatnssýslu.¹⁵ Engu að síður hefur Jakob haft efasemdir og getur þess ekki einu sinni að vottun þeirra feðga hafi farið fram í Húnavatnssýslu. Fleira bendir til þess að Hannes hafi haft rétt fyrir sér og verður hér rennt frekari stoðum undir tilgátu hans.

Þann 13. október 1654, þá áttæður og blindur, lét Björn Jónsson á Skarðsá skrá niður eftir sér greinargerð vegna tíundar af leigujörð sinni. Ástæðan var sú að komið hafði til tals síðast er hann var á hreppaskilum á Reynistað hvort ekki væri meiri þurfamannatíund eftir jörðina Skarðsá en hann hafði greint frá. Síðar hafði honum borist til eyrna að aftur hafi verið spurt um þetta á hreppsfundum en þar hafði hann ekki getað verið viðstaddur vegna „... áfallins langvarandi veikleika ...“. Í greinargerðinni kemur fram að þeir sem höfðu búið þar fyrir er hann flutti í Sæmundarhlíð og hóf búskap á Skarðsá höfðu sagt honum til um hvernig ætti að gjalda og eftir því hefði hann farið síðan. Þessu til vitnis nefnir hann til „... þann velkennda mann Andrés Guðmundsson sem enn nú er á dögum og hér var uppallinn í þessari sveit.“¹⁶

¹⁴ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vi. Jarðakaup á milli séra Gísla Brynjólfssonar og Þorbjargar Pétursdóttur fór fram á Bólstaðarhlíð í Langadal 25. apríl 1644 en þá seldi hún honum hálfu Syðra-Vatn sem var tíu hundruð að dýrleika. Hvorki Guðmundur né faðir hans voru vottar að kaupgjörningnum, sbr. ÞÍ. Bps. B. I, hylki III, nr. 25.

¹⁵ AM Dipl. Isl. V, 15. Apogr. nr. 5273. Þetta kemur fram hjá Hannesi Þorsteinssyni sem Jakob vitnar til.

¹⁶ AM 216cβ 4to, bl. 21r. Steinsótt hrjáði Björn og varð hans banamein 28. júní 1655, sbr. Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* I, bls. 224.

Andrésí bregður fyrir ásamt Birni á Skarðsá og tveimur öðrum mönnum í vitnisburðarbréfi sem þeir settu innsigli sín fyrir að Reynistað 5. október 1630. Í bréfinu kemur fram að þeir hafi verið viðstaddir að Syðri-Ökrum í Blönduhlíð 30. september sama ár. Þar hafi þeir verið vitni að því er Jón Arngrímsson samþykkti sáttargerð á milli Arngríms Jónssonar lærða, föður hans, og Jóns Sigurðssonar sýslumanns og klausturhaldara sem gerð hafði verið 10. maí 1630 að Stóru-Ökrum í Blönduhlíð.¹⁷

Af ofansögðu má ráða að Andrés bjó í næsta nágrenni við Björn á Skarðsá. Orðalagið í greinargerðinni bendir hins vegar til þess að sú sé ekki raunin er hún var samin þann 13. október 1654. Andrés hefur því væntanlega flutt sig um set því Björn segir hann enn á lífi. Hvar Andrés bjó, er þeir Björn voru sveitungar, má ráða af því hvar Guðmundur, sonur hans, dvaldist í veikindum sínum sem verða gerð nánari skil hér á eftir. Að eigin sögn mun Guðmundur hafa veikst er hann dvaldist heima í foreldrahúsum. Í bréfi Björns á Skarðsá til Guðmundar Hákonarsonar, sýslumanns að Þingeyrum, kemur fram að það hafi verið í Sólheimum í Sæmundarhlíð sem var steinsnar frá Skarðsá og að ónafngreind systir hans hafi hjúkrað honum.¹⁸ Guðmundur er því að líkindum fæddur og uppalinn í Staðarhreppi í Skagafjarðarsýslu eins og faðir hans og e.t.v. að Sólheimum. Það sem bendir til þess eru orð hans í höfuðlausnarbréfi sínu til Ole Worm, skrifuðu á bak við lás og slá í Bláturni 7. október 1649. Þar segist hann nefnilega hafa umgengist Björn á Skarðsá mikið á sínum æskuárum því að hann hafi verið næsti nágrenni sinn.¹⁹

Sé eigendasaga Sólheima gaumgæfð má sjá að eftir miðja 16. öld eignaðist séra Gottskálf Jónsson í Glaumbæ jörðina. Eftir hann hefur sonur hans séra Jón líkast til fengið hana því sonur hans, Tumi Jónsson, seldi Jóni lögmanni Sigurðssyni Sólheima þann 21. júlí 1610. Á Reynistað 14. nóvember 1626 gaf Jón Sigurðsson Kristínu dóttur sinni m.a. Sólheima til erfðaskipta móts við bræður sína. Þann 11. október 1631 var gerður kaupmáli með Þorláki Pálssyni og Kristínu Jónsdóttur og voru Sólheimar meðal þeirra jarða sem Jón Sigurðsson fékk dóttur sinni. Í jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, sem tekin var yfir Staðarhrepp 22.–24. maí 1713, er jarðardýrleiki Sólheima sagður 60 hundruð en 50 hundruð þegar

¹⁷ Lbs 787 4to, bls. 219. Um sáttargerðina, sjá *Annálar 1400–1800* I, bls. 227, 230 og 233; Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir* I, bls. 556.

¹⁸ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 151; AM 216d 4to, bl. 10r.

¹⁹ *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 393.

frá er dregin hjáleigan Auðnir. Þá býr þar einn ábúandi og eigendur að jörð-inni eru þær Sigríður og Kristín Jónsdætur. Jörðin hefur því haldist í eigu fjölskyldunnar fram til þess að jarðabókin var skráð því sonur Þorláks og Kristínar var Jón í Víðidalstungu, faðir Sigríðar og Kristínar.²⁰

Hvað ábúendur áhrærir þá virðist Þorvaldur Eiríksson búa á Sólheimum þann 7. júlí 1594 er hann innsiglar vitnisburð sinn þar um landamerki Hóls. Áreiðanlegt er að hjónin Tómas Böðvarsson og Bergljót Halldórsdóttir bjuggu á Sólheimum, a.m.k. árin 1608–1612 og hjá þeim systir hennar Þórdís. Þau Tómas og Þórdís urðu uppvís að blóðskömm árið 1612 og strauk Tómas af þingi austur á firði og komst þaðan í skip til Englands.²¹ Andrés hefur væntanlega flust til Sólheima í kjölfar þessara atburða og verið kominn þangað fyrir fardaga árið 1614 en þá hefur Björn flust að Skarðsá samkvæmt greinargerðinni frá 13. október 1654 en þar segist hann hafa hafið búskap að Skarðsá fyrir 40 árum.²² Andrés var því leiguliði Jóns Sigurðssonar lögmanns og síðar dóttur hans en Björn var uppeldisbróðir Jóns og var mjög handgenginn honum alla tíð. Björn og Andrés áttu það því sameiginlegt að vera báðir leiguliðar en talsverður munur var á bújörðum þeirra því Sólheimar ásamt hjáleigu voru 60 hundruð að dýrleika sem jafngilti höfuðbóli en Skarðsá 20 hundruð sem var dýrleiki meðaljarðar.²³

Fram að þessu hefur verið haft fyrir satt að Guðmundur hafi verið frá Bjargi í Miðfirði. Það kemur fyrst fram í æviágripi Guðmundar sem Resen samdi og minnst hann í sömu andránni á annan fyrri og mun frægari ábúanda Bjargs, Gretti Ásmundarson. Þó að þetta sé líkast til rangt þá má vel vera að Guðmundur hafi búið þar einhvern tíma á bilinu frá því að hann missti djáknastöðuna að Reynistað og fram til þess að hann var handtekinn og færður utan síðsumars 1649. Því til frekari staðfestu má benda á að séra Jón í Hítardal segir að Guðmundur hafi búið að Bjargi með móður sinni. Auk þess er vitað að hann greiddi frillulífis sekt sína í Húnavatnssýslu á reikningsárinu 1645, en reikningsárið miðaðist við Jónsmessu á sumri, þ.e. 24. júní.²⁴

²⁰ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns IX*, bls. 79–80; *Íslenzkt fornbréfasafn XIII*, bls. 308, 320–322, 380–381 og 682; *AM Dipl. Isl. I*, 3. Apogr. nr. 354–355; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár II*, bls. 92 og III, bls. 120–121; *Lbs 787 4to*, bls. 220–221.

²¹ R: papp. nr. 714, bls. 10; *Annálar 1400–1800 I*, bls. 196 og 200.

²² *AM 216cþ 4to*, bl. 21r og 22v.

²³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns IX*, bls. 82.

²⁴ *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hítardal II*, bls. 97–98; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vii–viii.

Ekki er ólíklegt að Andrés Guðmundsson sé einmitt faðir Guðmundar en ættir hans eru ókunnar. Sömuleiðis er nafn móður og systur Guðmundar óþekkt og óljóst er hvort hann hafi átt fleiri systkini. Guðmundur hefur sjálfsagt talist ættsmár og því ekki ratað inn í ættartölubækur nema í framhjáhlaupi.²⁵ Hugsanlega mætti þó komast á snoðir um ættir hans með því að gaumgæfa ættir séra Gísla Brynjólfssonar á Bergstöðum nánar en mér hefur tekist að gera. Hann var vinveittur Guðmundi og gaf honum vitnisburð sinn en þar að auki kemur Guðmundur við sögu í tveimur skjölum er snerta séra Gísla. Annars vegar sem vottur ásamt föður sínum að ofangreindum landamerkjavitnisburði sem séra Gísli stóð fyrir. Hins vegar sem vottur að kaupbréfi sem gert var í Goðdölum þann 20. maí 1639 þar sem séra Gísli stendur í jarðakaupum.²⁶ Svo virðist því sem að þeir hafi þekkt áður en Guðmundur flyst búferlum yfir í Húnavatnssýslu.

4. Námsárin á Hólum

Guðmundur víkur gjarnan að eigin fátækt og ættsmæð í bréfum sínum og ritsmiðum. Það mætti því ætla að hann hafi ekki getað vænst þess að fá tækifæri til að stunda nám við Hólaskóla nema á fullri ölmusu. Líkast til hefur sóknarprestur Guðmundar komið auga á gáfur hans, e.t.v. átt þátt í að búa hann undir skóla og jafnframt ýtt á að hann yrði tekinn inn í skólann sem ölmuspúltur. Sólheimar áttu kirkjusókn að Glaumbæ en Sæmundur

²⁵ Ættartölubók séra Þórðar Jónssonar í Hítardal er ekki til í frumriti en í því afriti sem talið er næst því sem séra Þórður lét frá sér fara virðist ekki minnst á Guðmund, sbr. AM 258 fol., bls. 768. Í því eintaki af ættartölubók séra Þórðar sem Brynjólfur biskup Sveinsson lét séra Jón Erlendsson í Villingaholti skrifa upp fyrir sig árið 1666 er hins vegar að finna sömu setningu og í AM 258 fol., bls. 768 nema þar hefur verið þrjónað aftan við hana. Setningin er svohljóðandi: „Jón Oddsson, stúderaði utanlands og andaðist þar Anno 1630, átti eitt launbarn Sigríði, giftist Ólafi Fúsasyni, dó barnlaus, hana vildi hafa átt Guðmundur Andrésson.“, Lbs 42 fol., bls. 322. Um ættartöluhandritin, sjá Guðrún Ása Grímsdóttir, „Fornar menntir í Hítardal.“, bls. 44. Þrátt fyrir að Guðmundur hafi skrifað séra Þórði í Hítardal og beðið hann um að verja sig ef hann yrði kærður fyrir höfuðsmann vegna skrifa sinna um Stóradóm, sbr. Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xiii, þá getur séra Þórður hans ekki í ættartölubók sinni en ástæðan er líkast til sú að Guðmundur var af lágum stigum eins og hann minnst gjarnan á í skrifum sínum.

²⁶ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 153; ÞÍ. Rtk. I.4. Jarðabókarskjöl 1700–1704, 3. Húnavatnssýsla, nr. 19.

Kársson var prestur þar frá 1591 til dauðadags 19. júlí 1638 og prófastur í Hegranesþingi a.m.k. frá 1598.²⁷

Um námsár Guðmundar í Hólaskóla er hins vegar lítið annað vitað en að þau voru fjögur talsins og að hann útskrifaðist þaðan með góðum vitnisburði. Algengast var að nemendur væru fimm til sex ár við skólann, yfirleitt þó fimm ef þeir höfðu góða undirstöðu í latínu. Guðmundur hlýtur því að hafa verið vel undirbúinn undir skólann og skarað fram úr bæði hvað gáfur og námshæfileika varðar. Enda segir hann að Þorlákur biskup Skúlason hafi ítrekað boðið sér meðmælabréf sem hann virðist þó aldrei hafa þegið, sjálfsagt vegna þess að háskólanám var óraunhæfur kostur sökum fátæktar.²⁸ Ekki fylgir sögunni hvort biskup bauðst til að aðstoða Guðmund fjárhagslega til háskólanáms. Hann hefur þó e.t.v. haft Guðmund í huga þegar hann ákvað, fyrir andlát sitt 4. janúar 1656, að gefa leigur og landskuldir af Ási í Hörgárdal „... einum hverjum fátækasta studioso, sem af Hólaskóla út genginn utanlands stúderar.“²⁹

Ljóst er hversu lengi Guðmundur stundaði nám við skólann en allt er á huldu um nákvæmlega hvenær það var. Jakob Benediktsson taldi að hann hefði útskrifast nokkru fyrir 1640, væntanlega þó um vorið 1638 því hann taldi dauða séra Sæmundar Kárssonar þá um sumarið hafa orðið til þess að staða djákna losnaði við klaustrið á Reynistað. Hugsanlega mætti komast að því hvenær hann stundaði nám við skólann á Hólum með því að athuga feril Einars Arnfinnssonar en Guðmundur segist hafa verið

27 Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vi–vii; *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 395. Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár IV*, bls. 384–385. *Skagafjarðarsýsla*, bls. 63. Um ölmusupilta við latínuskólana, sjá Guðlaugur R. Guðmundsson, *Skólalíf*, bls. 97–103. Þess má geta að Bergþór, sonur séra Sæmundar í Glaumbæ, kvæntist Björgu Skúladóttur, systur Þorláks biskups, að Hólum þann 26. september 1613, sbr. Steph 27, bl. 38r–v. Einnig má benda á nálægð Arngríms lærða sem bjó í 26 ár í Skagafjarðarsýslu en fluttist árið 1630 að Mel í Miðfirði. Hann hélt fyrst Mælifell og frá um 1624 Miklabæ. Arngrímur gegndi biskupsstörfum í veikindum Guðbrands Þorlákssonar frá sumri 1624 og til sumars 1628, er Þorlákur Skúlason sneri heim frá Kaupmannahöfn eftir biskupsvígslu, og bjó þann tíma á Miklabæ en ekki Hólum, sjá Jakob Benediktsson, *Arngrímur Jónsson and his works*, bls. 18–19 og 23. Guðmundur hlýtur að hafa verið meira en málkunnugur Arngrími lærða fyrst hann miklaði ekki fyrir sér að fá hann til að vera dómari í mælskuæfingum þeirra Einars Arnfinnssonar um Stóradóm, sbr. Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xi.

28 *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 395; Guðlaugur R. Guðmundsson, *Skólalíf*, bls. 111–112; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 151.

29 *Alþingisbækur Íslands VII*, bls. 19–20, bein tilvitnun fengin af bls. 20. Um dánardag biskups, sjá Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár V*, bls. 166.

samtíða honum þar.³⁰ Einar mun vera fæddur um 1608 og talið er víst að hann hafi verið í Hólaskóla veturinn 1627–1628. Árið 1628, sem var fyrsta skipti sem Þorlákur biskup tók við og útdeildi peningum til ölmusupresta, sendi hann Einar heim með 1½ dal og bók að andvirði 6 álnum. Sendingin var ætluð Arnfinni Sigurðssyni, föður Einars, sem var prestur að Stað í Hrutafirði.³¹

Ekki er vitað hvort veturinn 1627–1628 hafi verið við upphaf, miðju eða endi skólagöngu Einars. Hann hefur þó vafalaust verið vel undirbúinn undir skólann og námið því varla tekið nema fimm ár í mesta lagi. Þann 22. júlí 1632 er Einar meðal votta að kaupmálabréfi sem gert var á milli Vigfúsar Jónssonar og Guðrúnar Halldórsdóttur að Möðruvöllum í Hörgárdal. Óhætt er að fullyrða að hér sé hann útskrifaður úr skólanum því ólíklegt er að notast hafi verið við skólapilt í sumarleyfi sem vott. Hér er Einar því væntanlega orðinn djákni að Reynistaðarklaustri og er á Möðruvöllum í fylgdarliði Jóns Sigurðssonar, sýslumanns og klausturhaldara á Reynistað, sem jafnframt var faðir Vigfúsar tilvonandi brúðguma.³²

Af kaupmálabréfinu má ljóst vera að Einar er orðinn djákni sumarið 1632. Hafi hann útskrifast þá um vorið og fengið stöðuna strax í kjölfarið þá gæti vel staðist að veturinn 1627–1628 hafi verið fyrsti vetur hans við skólann og námið tekið fimm ár þó ekki sé hægt að slá því föstu. Þetta þýðir þó að Guðmundur hlýtur að hafa byrjað fjögurra ára námsdvöl sína á Hólum a.m.k. skólaárið 1631–1632 til að geta talist hafa verið samtíða Einari þar. Fyrsti vetur hans gæti hafa verið síðasti vetur Einars og miðað við gáfur og námshæfileika mætti ætla að dvöl Guðmundar í neðri bekk hafi verið skammvinn og að hann hafi jafnvel farið beint í efri bekk. Af þeim sökum gætu kynni hans og Einars hafa verið meiri en ella. Hér er þó gert ráð fyrir að Einar hafi verið nokkrum árum eldri en Guðmundur en

³⁰ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vii og ix.

³¹ Páll Eggert Ólason, *Íslenskar æviskrár* I, bls. 337; ÞÍ. Bps. B. VIII, 23. Prestagjaldareikningar yfir árið 1628, bl. 27v; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. vii.

³² ÞÍ. Rtk. I.5. Jarðabókarskjöl 1700–1704, 3. Þingeyjarsýsla nr. 30. Vottarnir að kaupmálabréfinu eru alls níu og skiptast undirskriftir þeirra í tvo dálka. Fyrstur í fyrri dálknum er Halldór Ólafsson lögmaður og faðir Guðrúnar, tilvonandi brúðar og á eftir honum er Einar. Efst í seinni dálknum er Jón Sigurðsson og fyrir neðan hann skrifar presturinn að Möðruvöllum, Jón Magnússon, nafn sitt. Þessi virðingarröð er þó háð því að skjalið sé rétt afritað því frumritið mun vera glatað en afritið er með hendi Sigfúsar Þorlákssonar og vottar hann ásamt Tómasi Sveinssyni, þann 1. apríl 1703, að skrifað sé eftir frumriti. Útdrátt úr bréfinu birtur Gunnar F. Guðmundsson, sjá *Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdráttir*, bls. 243 en þar hafa vottarnir ekki verið dregnir út.

taka verður fram að ekkert er vitað um aldur Guðmundar með vissu. Sé litið á veturinn 1631–1632 sem fastan punkt má teygja veru hans í Hólaskóla í báðar áttir og líta á þann vetur hvort tveggja sem upphaf og endalok námsdvalarinnar. Hann hefur því getað verið við nám í Hólaskóla í fjögur ár einhvern tíma á árabílinu 1628–1635. Skólameistarar á þessum árum voru þeir Vigfús Gíslason (1628–1630) og séra Jón Gissurarson (1630–1635).³³

5. Veikindin

Guðmundur segir í varnarskjali til Sjálandsbiskups sem hann skrifaði undir árslok 1649 að Þorlákur biskup hafi ítrekað boðið sér meðmælabréf en fátækt og heilsuleysi hafi komið í veg fyrir að hann sigldi utan til háskólanáms. Heilsuleysið segir Guðmundur hafa skolið á er hann dvaldist heima við líkamlega vinnu og að hann hafi veikt „... á geðsmunum, svo að hann hafi um hálfis árs skeið verið nær því viti sínu fjær, en náð sér þó aftur.“ Jakob Benediktsson taldi Guðmund hafa veikt eftir að hann missti djáknastöðuna, þ.e.a.s. snemma á árunum 1640–1649.³⁴

Fyrirnefnt bréf Björns á Skarðsá til Guðmundar Hákonarsonar, skrifað þann 20. febrúar 1638, festir veikindin hins vegar niður í tíma og veitir fyllri upplýsingar um þau en þar segir:

Hér allt mannheilt, í Sólheimum hér næsta liggur á og hefur legið stór húskross, sem ég veit spurt hafið í vetur um fásinnu hugarangist þess unga manns og vellærða Gvöndar og nú er nokkuð svo vel af honum létt. En hans systir þar, hefur nú slíka hugaróhægð beðið og angurværð, og formerki ég að hún hafi sig útgefið með honum og fengið hugarskelk af þeirri návist sem hennar hjarta gripið hefur. Drottinn vor Jesús veri henni náðugur og oss öllum. Ég hefi átt einart við þann mann á þessum vetri, með þeim umtölum sem Guð hefur mér í hjarta gefið og svo nú við þessa stúlku. Drottinn góður gefi oss vel að stríða þessa trúarinnar baráttu.³⁵

³³ Guðlaugur R. Guðmundsson, *Skólalíf*, bls. 109–110. Um skólameistara á Hólum, sjá *Skólameistarar í Skálholti eftir séra Jón prófast Halldórsson í Hitardal og skólameistarar á Hólum eftir séra Vigfús prófast Jónsson í Hitardal*, bls. 192–195.

³⁴ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bein tilvitnun af bls. 151 en ummæli Jakobs eru á bls. vii. Í umræddu varnarskjali farast Guðmundi svo orð um veikindi sín: „... jeg haffde til forne været saa meget forstyrret i myn hoffuit derfor vilde de acte noget saadant for myn galinskab oc afsinnighed ...“, sbr. Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 62.

³⁵ AM 216d 4to, bl. 10r.

Vandséð er hver undirrót veikinda Guðmundar hefur verið. Vitað er að bólusótt barst til landsins árið 1636 með breskum sjómanni sem skotið var í land í Dýrafirði. Hún gekk um norður- og suðurströnd landsins og settist loks að á Austfjörðum. Þar geisaði hún enn þann 24. júlí 1637 er Gísli Oddsson Skálholtsbiskup lauk við annálabrot sitt.³⁶ Bólusóttinni er þó tæpast um að kenna enda geta þeir Guðmundur og Björn aðeins andlegra einkenna. Auk þess bendir lengd sjúkdómslegunnar og það að systir hans veikist ekki fyrir en löngu seinna þrátt fyrir náíð samneyti frá því að svo hafi verið.

Í tilraun til að leita skýringa á því hvað amaði að Guðmundi er vert að benda á merkilega hliðstæðu við veikindi hans, nefnilega mikinn „... draugagang ára eður illskuanda ...“ sem ásóttu Jón Þorvaldsson að Auðbrekku í Hörgárdal haustið 1637 og fram á vor 1638. Svo rammt kvað að þeim að „... hann mátti nálega hvergi frið hafa.“ Andarnir „... sáust í allra kinda líki inni í húsum, arnar, vals, hrafna, ítem flugna, ullarhnoðra, salt-hnattar og ýmislegra hluta sem ei er frá skrifandi ... Þetta allt útbreiddi sig víða, drepnir og hestar og aumkunarlega með saklausar skepnur farið. Átti að berast í drauma, að þessir andar eður draugar væru uppvaktir og sendir að austan Jóni til fordjarfs.“³⁷

Sendingar þessar voru taldar runnar undan rifjum Bjarna Oddssonar sýslumanns að Bustarfelli í Múlasýslu. Þangað hafði Jón komið um haustið 1637 í þeim erindagjörðum að biðja um hönd hinnar 23 ára Gróu, dóttur hans. Vel var tekið á móti honum í fyrstu og samdist með þeim Bjarna að hann skyldi koma aftur undir lok septembermánaðar. Með Jóni í þessum kvonbónarleidangri austur á firði var Björn bróðir hans sem veiktist þar eystra og lá í fimm vikur á milli heims og helju en rétti svo við og var talið að sendingarnar hefðu fyrst bitnað á honum. Þegar Jón reið austur í annað sinn eins og samið hafði verið um var sem fyrir vel tekið á móti honum og meðreiðarsveinum hans og þeim sýnd hin mesta gestrisni. Árla næsta morgun reið Bjarni hins vegar á brott án vitundar þeirra. Þeim barst þó til eyrna að hann hefði átt erindi á næsta bæ og væntu þess að hann kæmi fljótlega aftur. Annað átti þó eftir að koma á daginn. Jón og menn hans biðu Bjarna á Bustarfelli í nokkrar nætur en héldu svo heim á ný. Í kjölfarið varð Jón í síauknara mæli var við „... draugagang og ónáðan illra

³⁶ Gísli Oddsson, *Íslensk annálabrot*, bls. 48–49.

³⁷ *Annálar 1400–1800 I*, bls. 252.

anda. Þetta varaði langt fram á vor, þó nokkuð í minnkun væri, þegar á veturinn leið.“³⁸

Bjarni þessi Oddsson er í ungri heimild sagður hafa verið undarlegur í háttum, „... haldinn fjölkunnugur og brögðóttur.“³⁹ Hann hélt hlífiskildi yfir Jóni lærða Guðmundssyni sem hafðist við úti í Bjarnarey en honum hafði verið gert að fara til Austfjarða í nokkurs konar útlegð eftir Bessastaðadóminn yfir honum þann 1. ágúst 1631. Gísli biskup Oddsson skrifaði séra Ólafi Einarssyni í Kirkjubæ 8. apríl 1635 og sagði að hann myndi ekki líða Jón lærða í sínu stigti ef hann hefði kennt öðrum galdra.⁴⁰ Biskup, sem hafði falið Bjarna umboð Skálholtskirkjujarða í Vopnafirði 1632, skrifar honum 16. febrúar 1636 og segir m.a. að fyrir sig hafi komið að „... nokkrar manneskur á einum bæ þar í sýslu hafi fengið sturlun og skelfing eður meiri kvilla af illum munnsöfnuði, hvað satt er veit ég ekki.“ Hann skýrir Bjarna jafnframt frá því að ef í umdæmi hans finnist nokkur sem heitist við aðra þá skuli hann leiðrétta það með hótunum, áminningum og straffi ef nauðsyn krefur.⁴¹

Jón Þorvaldsson varð þó ekki einn fyrir þessum árásum djöfulsins þrátt fyrir að hann hafi orðið einna verst úti. Þeir sem riðu með honum austur urðu einnig fyrir barðinu á þeim ásamt fjölskyldu hans og nákomnum náungum. Ástandið varaði frá októberbyrjun en Jón átti að riða austur í seinna skiptið um Michaelsmessu, þ.e.a.s. 29. september, allt fram á vor en rénaði eftir því sem á leið veturinn.⁴² Þetta samsvarar sér merkilega vel við veikindi Guðmundar en að eigin sögn vöruðu þau í um sex mánuði. Í bréfi Björns á Skarðsá, frá 20. febrúar 1638, telur hann að nú sé „nokkuð svo vel af honum létt“ sem hlýtur að þýða að það versta sé afstaðið þó Guðmundur hafi ekki náð fullri heilsu. Í það minnsta virðast áhyggjur Björns hafa færst frá Guðmundi og til systur hans. Ef sex mánuðir eru dregnir frá ritunar-

³⁸ *Annálar 1400–1800* I, bls. 252–253, bein tilvitnun af bls. 253; Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir* IV, bls. 734. Hugsanlega hafa viðbrögð Bjarna við vonbiðli Gróu fælt aðra frá en hún giftist aldrei og bjó alla tíð að Ljótstöðum í Múlasýslu. Hún var enn á lífi manntalsveturinn 1703, þá 89 ára og karlæg, sbr. Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir* IV, bls. 733; *Sveitir og jarðir í Múlaþingi* I, bls. 92; *Manntal á Íslandi árið 1703*, bls. 380.

³⁹ Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir* IV, bls. 735. Um meint samneyti Bjarna við sakafólk í Ódáðahrauni, sjá *Biskupasögur Jóns prófasts Halldórssonar í Hítardal* I, bls. 193.

⁴⁰ Einar G. Pétursson, *Eddurir Jóns Guðmundssonar lærða* I, bls. 78–80 og 82–84.

⁴¹ AM 244 4to, bl. 50v.

⁴² *Annálar 1400–1800* I, bls. 252–253. Bróðir Jóns veiktist reyndar fyrr og er bólusóttin líkleg til að hafa komið þar við sögu, lengd sjúkdómslegunnar gefur það a.m.k. til kynna.

tíma bréfsins fæst 20. ágúst 1637 og séu Guðmundi gefnar nokkrar vikur til viðbótar til að jafna sig að fullu þá má segja að veikindi hans og ásóknir Jóns falli glettilega nálægt hvort öðru í tíma.

Einnig er athyglisvert að Björn á Skarðsá virðist hafa vakað yfir þeim Sólheimasystkinum lungann úr vetrinum með guðsorð á vörum. Þetta svipar til atburða sem áttu sér stað um 40 árum áður. Þá kom Þorkell Gamlason, ráðsmaður á Hólum og einn af hreppstjórum Hólahrepps, í veg fyrir að Guðmundur Þorkelsson fengi hreppsvist í Hjaltadal. Guðmundur þessi, sem kallaður var Gvendur loki, var orðinn gamall, illorður og erfíður viðureignar. Hann brást hinn versti við því að Þorkell skyldi leggja þennan stein í götu sína og hafði uppi heitingarorð við hann eða niðja hans. Gvendur dó svo árið 1598 og fór strax að gera vart við sig á heimili Þorkels. Eftirfarandi frásögn er af atburðunum:

Átti Þorkell unga dóttur, hét Sigríður; fékk hún þá aðsókn og hörmulega ónáðan, svo það var stórt sorgarefni fyrir hennar foreldra og aðra, sem sáu. Það bar við þar á staðnum, að séra Arngrímur Jónsson eina nótt vakti nokkurn tíma yfir þessari veiklu og hafði hana í fangi, með guðs orða lestri og góðum bænum, og í þeirri trú (svo sem hann lét þá til sín heyra) að sá vondur andi mundi hafa enga ónáð í frammi við hana, meðan sér í höndum væri, hvað og skeði, þó móti venju, að það leið hjá um þær stundir.⁴³

Skömmu síðar er séra Arngrímur reið frá Hólum féll hestur hans, hann datt af baki og lenti á steini sem skar hann í andliti og bar hann ör því til merkis það sem eftir var. Gvendur loki var talinn ábyrgur fyrir fótaskorti hestsins enda hafði svipur hans sést birtast rétt áður en óhappið átti sér stað. Hann var því grafinn upp og afhöfðaður svo sá sem orðið hafði fyrir ónáðinu gæti gengið milli bols og höfuðs á honum. Líkið var síðan brennt. Eftir þetta batnaði Sigríði aðeins en þó ekki að fullu og er þess getið að hún hafi ekki orðið langlíf.

Þessi tvö dæmi sem bæði eru að finna í Skarðsárannál sýna að menn höfðu skýringar á andlegum veikindum manna á reiðum höndum. Ætla má að svipaðar skýringar hafi verið uppi um veikindi Guðmundar þó ókunngt sé nú hverjar þær voru. En Björn á Skarðsá hlífir Guðmundi við allri umfjöllun um veikindi hans í annál sínum og minnst ekki á þau einu orði.

⁴³ *Annálar 1400–1800* I, bls. 182–183.

6. Djáknatið

Samkvæmt norsku kirkjuordinansíunni, sem Íslandi var gert að fara eftir með konungsbréfi 29. nóvember 1622, var sóknarpresti heimilt að „kjósa og kalla sér“ djákna. Kosningin var háð samþykki prófasts og sex helstu manna innan sóknarinnar. Að þeirra samþykkt fenginni þurfti biskup að leggja blessun sína yfir djáknaefnið, gaumgæfa vitnisburði hans úr latínuskólanum, reyna skilning hans á katíkismusnum og söngkunnáttu bæði á latínu og íslensku.⁴⁴ Sóknarpresturinn í tilviki Guðmundar var séra Hallgrímur Jónsson í Glaumbæ og hefur Þorláki biskupi verið manna best kunnugt um lærdóm og hæfni Guðmundar í stöðuna.

Árni Oddsson lögmaður fékk Reynistaðarklaustur eftir dauða Jóns Sigurðssonar sýslumanns sem lést 26. maí 1635. Hann bjó ekki á Reynistað heldur á Leirá í Borgarfirði, enda lögmaður að sunnan og austan, og hélt því ráðsmann til að sjá um rekstur klaustursins fyrir sig. Hallgrímur Jónsson, kirkjuprestur að Reynistað frá 1632, mun hafa gegnt því starfi, jafnvel eftir að hann fékk veitingu fyrir Glaumbæ og fluttist þangað. Klausturvaktarar voru hins vegar þeir Benedikt Björnsson frá Bólstaðarhlíð og eftir hann Benedikt Halldórsson lögmannssonur og sýslumaður í Skagafirði og munu þeir hafa búið á Reynistað.⁴⁵

Alls óljóst er hvenær Guðmundur tók við stöðu djákna á Reynistað. Jakob Benediktsson taldi dauða Sæmundar Kárssonar prófasts að Glaumbæ, þann 19. júlí 1638, hafa orðið til þess að staðan losnaði. Í kjölfarið var séra Ólafur Jónsson að Miklabæ kosinn prófastur í Skagafjarðarprófastsdæmi og séra Hallgrímur tók við Glaumbæ. Við það losnaði embætti kirkjuprests

⁴⁴ *Lovsamling for Island I*, bls. 206–208; *Ein kirkju ordinansia*, kver h, bl. 2a.

⁴⁵ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár I*, bls. 64 og 126, II, bls. 282–283 og III, bls. 257–258. Hjá Páli Eggerti kemur fram að Jón hafi haldið klaustrinu jafnan eftir að hann fékk veitingu fyrir því 1607 en að Árni hafi tekið við því 1634, sbr. *Íslenzkar æviskrár I*, bls. 64 og III, bls. 257. Í AM 216þ 4to, bl. 22v, kemur fram hverjir héldu Reynistaðarklaustur og hverjir voru ráðsmenn og vaktarar þess og þar segir að Árni hafi fengið lénið 1634 og haldið því í 31 ár. Í leyndarskjalasafni Dana er að finna skjöl er varða Reynistaðarklaustur, m.a. óársetta jarðabók yfir klausturjarðirnar þar sem skrifarinn, Páll Gíslason, segir og Árni staðfestir með því að setja nafn sitt undir að jarðabókin sé rétt skrifuð eftir jarðabók sem lögmaðurinn Árni Oddsson hafi fengið frá erfingjum Jóns sáluga Sigurðssonar, sbr. ÞÍ. Skjöl úr leyndarskjalasafni Dana 4. Suppl. II, nr. 46. Fyrst Árni hefur fengið skjöl klaustursins hjá erfingjum Jóns en ekki frá honum sjálfum hefur Jón að öllum líkindum haldið klaustrinu til dauðadags en ártalið 1634 mætti því skýra þannig að þá hafi Árni fengið vonarbréf fyrir klaustrinu.

að Reynistað. Almennt er talið að Einar Arnfinnsson hafi gegnt stöðu djákna fram að því og að hann hafi verið kirkjuprestur um hríð eftir Hallgrím og áður en Böðvar Gíslason kom til staðarins. Böðvar er ábyggilega kominn að Reynistað árið 1641. Komu hans má þó færa aftar því hann var vottur að bréfatranskrift að Reynistað þann 22. júní 1640. Þar er Einars hins vegar ekki getið.⁴⁶ Óhætt er að fullyrða að Einar hafi ekki fengið kirkjuprestsembættið eftir Hallgrím því í sakeyrisreikningum yfir árið 1636 greiðir hann sex aura sekt fyrir frillulífisbrot. Hann hefur því orðið uppvís að brotinu og galdið sektina á reikningsárinu 1635–1636 sem miðaðist við 24. júní. Einar galt sektina í Skagafjarðarsýslu og hefur því gerst brotlegur í djáknastöðunni. Barnsmóðir hans hét Valgerður Jónsdóttir og var þetta beggja fyrsta frillulífisbrot en ávöxtur þess var dóttirin Guðrún.⁴⁷

Einar hefur í seinasta lagi horfið úr stöðu djákna um vorið 1636. Ekki er vitað hvenær né hvert Böðvar vígðist en þann 22. maí 1637 var hann staddur á prestastefnu á Laugalandi og er þar titlaður prestur. Hann hefur því tæpast tekið við af Einari. Freistandi er að láta sér detta í hug að Guðmundur hafi fylgt í fótspor Einars en það er ólíklegt því að Guðmundur segist hafa dvalist heima við líkamlega vinnu þegar hann veiktist af andlegum sjúkdómi sem átti eftir að hrjá hann um hálfis árs skeið.⁴⁸

Eins og fram hefur komið þá vörðu veikindi Guðmundar frá hausti 1637 og fram á vor 1638. Hann hlýtur því að hafa fengið djáknastöðuna eftir það og ástæða þess að hún losnaði hefur verið dauði séra Sæmundar Kárssonar um sumarið 1638 eins og Jakob Benediktsson benti á. Orð Guðmundar, í skjali til Jespers Brochmand Sjálandsbiskups undir árslok 1649, um að

⁴⁶ Guðmundur Andrússon, *Deilurit*, bls. ix; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar aviskrár* IV, bls. 58 og 384–385; *Bréfabók Þorláks biskups Skúlasonar*, bls. 106; AM 277 4to, bl. 12r.

⁴⁷ Þí. Rtk. Y. 4. Reikningar jarðabókarsjóðs 1633–1640, 9. Sakarfallsreikningar frá Íslandi árið 1636 (Skagafjarðarsýsla); Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar aviskrár* I, bls. 337. Einar er sagður hafa fengið kallið fyrir 1642, sbr. Sveinn Nielsson, *Prestatal og prófasta*, bls. 243, en það er rangt og mun hvorki séra Sveinn Nielsson né þeir sem juku rit hans hafa vitað að í bréfabók Þorláks biskups má sjá að Böðvar er kominn þangað 1641, né að í AM 277 4to má sjá að hann var þar þegar 22. júní 1640. Séra Sveini hefur sjálfsagt verið kunnugt um að Einar missti embættið sökum barneignarbrots en ekki vitað hvenær, sömuleiðis hefur hann vitað af *Framfærslukambi* sem er lögfræðiritgerð eftir Einar frá 1642, sbr. Jón Þorkelsson, „Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá.“, bls. 74, tengt hana barneignarbrotinu og væntanlega komist þannig að þessari niðurstöðu.

⁴⁸ *Bréfabók Þorláks biskups Skúlasonar*, bls. 86; Sveinn Nielsson, *Prestatal og prófasta*, bls. 216; Guðmundur Andrússon, *Deilurit*, bls. 151.

Þorlákur biskup hafi notað veikindin sem átyllu til að neita sér um embætti standast því tæpast. En með þeim á Guðmundur þó líkast til við prests-embætti því djáknastaðan var ólaunuð og henni gegndu óvígð prestsefni. Orð Guðmundar eiga því væntanlega við tímann eftir að honum var vikið úr djáknastöðunni. Líklegra er að biskup hafi notað veikindin sem átyllu til að neita honum um embætti eftir að kastaðist í kekki milli þeirra. Í bréfi til Sjálandsbiskups taldi Þorlákur Guðmund æstan upp af djöflinum til að ráðast gegn Stóradómi. Þar vísar hann væntanlega til veikinda Guðmundar en á þessum tíma töldu menn að andlegir sjúkdómar væru runnir undan rifjum djöfulsins.⁴⁹

Þrátt fyrir að Árni lögmaður hafi ekki búið á Reynistað þá virðist sem Guðmundur hafi komist í kynni við hann. Það var Árni sem varaði Guðmund við því að til stæði að kæra hann fyrir höfuðsmanni vegna skrifa hans um Stóradóm. Guðmundur skrifaði svo séra Þórði Jónssyni í Hítardal og bað hann um að verja sig ef til þess kæmi. Ástæða bónarinnar kann að vera sú að séra Þórður hafi skrifað um forboðna liði en Már Jónsson eignar honum tvær lögfræðiritgerðir um efnið. Í handriti er höfundar hins vegar ekki getið, aðeins tilfært fangamark sem séra Þórður deilir með höfundi séu þeir ekki einn og sami maðurinn. Árni lögmaður kann hins vegar að hafa vísað Guðmundi á séra Þórð en hann var tengdasonur hans og naut mikils álits sem lærdómsmaður. Einnig er forvitnilegt í þessu sambandi að benda á að Árni lögmaður og Þorlákur biskup virðast hafa deilt harkalega á alþingi sumarið 1649, en þá var mál Guðmundar einmitt tekið fyrir, eins og sjá má af bréfi Þorláks til Árna frá 21. apríl 1650.⁵⁰

Lítið sem ekkert er vitað um djáknatið Guðmundar en samkvæmt kirkjuordinansíunni bar honum að kenna ungu bændafólki barnalærdóm-inn einu sinni í viku. Við kennsluna var notuð kennslubókin *Fræðin minni* eftir Martein Lúther og var ætlast til að menn kynnu fræðin utanbókar en þau samanstóðu af boðorðunum tíu, trúarjátningunni, Faðir vorinu, skírnarformála og innsetningarorðum altarissakramentisins, auk nokkurra bæna. Ennfremur var hann nokkurs konar meðhjálpari sem átti að aðstoða prestinn við embættisgerðina og í hans hlut féll að leiða safnaðarsönginn.

⁴⁹ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 151 og 154; Ólafur Davíðsson, *Galdur og galdramál á Íslandi*, bls. 27.

⁵⁰ *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 400; Már Jónsson, *Blóðskömm á Íslandi 1270–1870*, bls. 137–138 og 151–153; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár V*, bls. 102; *Bréfabók Þorláks biskups Skúlasonar*, bls. 271.

Þess á milli átti djákninn að stunda bók sína svo að hann týndi ekki niður því sem hann hafði lært við skólann.⁵¹

Fyrir utan almenna starfslýsingu djáknastöðunnar er vitað að í ársbyrjun 1640 reið mikið óveður yfir landið með þeim afleiðingum að 30 skip brotnuðu Norðanlands og önnur 18 um Suðurnes. Í óveðri þessu fauk um koll og eyðilagðist lítið hvolftrévirkishús sem stóð við Reynistaðarkirkju og hafði verið kór miðaldarkirkjunnar þar. Var þetta það eina af henni sem eftir stóð en hún hafði verið tekin niður um 1570 af þáverandi klausturhaldara. Þá um sumarið, nánar tiltekið 22. júní, lauk Guðmundur við að skrifa upp skjöl klaustursins en kveikjan að því var vafalaust konungsboð sem höfuðsmaðurinn Pros Mundt auglýsti á alþingi 1639. Eftirtekjan var í rýrasta lagi og kann það að standa í sambandi við eyðileggingu litla hvolfda trévirkishússins en ekki er allskostar ólíklegt að eitthvað af skjölum klaustursins hafi verið geymt þar.⁵²

Skjölín eru rúmlega þrjátíu að tölu. Það elsta er frá 1295–1313 og voru þau öll á skinni að því yngsta undanskildu frá árinu 1609 um ágrein-ing Reynistaðarklausturs og Glaumbæjarstaðar um Húsabakkaland á Eyjum. Uppskrift þessi er ekki síst merkileg fyrir hverjir það eru sem votta að transkriftin sé „orðrétt og myndug“ eftir frumbréfunum en þar er fyrstur Benedikt Björnsson klausturvaktari, svo Hallgrímur Jónsson Glaumbæjarprestur og ráðsmaður klaustursins. Þar næst Hallgrímur

51 *Ein kirkju ordinansia*, kver h, bl. 2b; Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar*, bls. 70, 79, 90, 244 og 246; *Bréfabók Guðbrands biskups Þorlákssonar*, bls. 121–122. Ágæta innsýn inn í til hvers var ætlast af djáknnum má einnig fá af bréfi Þorláks Skúlasonar til Halldórs lögmanns Ólafssonar frá árinu 1630 en þar sendir biskup honum mann til að gegna stöðu djákna við Möðruvallaklaustur, sbr. *Bréfabók Þorláks biskups Skúlasonar*, bls. 26.

52 *Annálar 1400–1800 I*, bls. 263; AM 277 4to, bl. 12r; *Alþingisbækur Íslands V*, bls. 563 og 566. Sjá Gunnar F. Guðmundsson, *Íslenskt samfélag og Rómakirkja*, bls. 173 en þar segir að bækur biskupsstólanna hafi verið geymdar víða, einkum í skrudhúsi, vinnuherbergi biskups sem var gjarnan nálægt og jafnvel samfast dómkirkjunni og í fatabúrinu. Samkvæmt registri sem Oddur Einarsson Skálholtsbiskup tók saman árið 1612 þá voru bækur geymdar víða í kirkjunni svo sem í kistu hjá altarinu, í gömlum stokki framan við kórinn, sumar í kórnum og enn aðrar í stórum skáp við sæti biskupsfrúarinnar. Konungsbréfin voru geymd í kringlöttum máluðum öskjum en jarðabréf staðarins í járnlegnum kistli sem stóð í kórnum, sbr. „Bókasafn Skálholts-staðar 1604 og 1612.“, bls. 64–65. Brynjólfur biskup Sveinsson geymdi bókasafn sitt í norðurstúku kirkjunnar, sjá *Biskupasögur Jóns prófests Halldórssonar í Hítardal I*, bls. 289. Um bréfafjöld á Hólum, í Munkaþverárklaus-tri og víðar undir lok 16. aldar, sjá *Morðbréfabæklingar Guðbrands biskups Þorlákssonar, 1592, 1595 og 1608*, bls. 100 og 228. Í þessu sambandi má minnst á að til eru sagnir um skakkaföll Reynistaðarklaustursskjala, sbr. Árni Magnússon, „Um klaustrin.“, bls. 47.

Halldórsson, sonur Halldórs lögmanns Ólafssonar, sem bjó í Vík í Sæmundarhlíð, var kvæntur dóttur Jóns Sigurðssonar á Reynistað og hélt frá 1637 umboð Miðfjarðarjarða. Hann átti eftir að hafa afdrifaríkar afleiðingar á líf Guðmundar því það var hann sem elti Guðmund uppi við þriðja mann, handsamaði hann á Kaldadal og færði höfuðsmanni á alþing sumarið 1649. Næst kemur Böðvar Gíslason þá væntanlega orðinn kirkjuprestur á Reynistað og loks djákninn á staðnum, Guðmundur Andrésson.⁵³

Hversu lengi Guðmundur gegndi stöðu djákna á Reynistað er ekki vitað með vissu en hann segir í höfuðlausnarbréfi sínu til Ole Worm, skrifuðu í Bláturni 7. október 1649, að eftir að hann missti djáknastöðuna hafi hann um tíu ára skeið verið embættislaus. Þar miðar hann líkast til við ritunardag bréfsins og ef tíu ár eru dregin frá honum fæst 7. október 1639. Sú dagsetning samræmist hins vegar illa dagsetningu uppskriftar Reynistaðarklaustursskjala frá 22. júní 1640 og hlýtur Guðmundur því annaðhvort að misreikna sig eða að ekki beri að skilja orð hans bókstaflega. Hvað sem því líður þá hlýtur Guðmundur þó að vera horfinn á braut skömmu eftir 22. júní 1640.⁵⁴

Orsök brottrestursins er óljós en Guðmundur segir sjálfur að borinn hafi verið út rógur og ósannindi um sig sem biskup hafi tekið mark á og í kjölfarið vikið honum úr djáknastöðunni. Hugsanlega hefur brottvikningin staðið í sambandi við kvonfangsumleitanir Guðmundar en hann hafði augastað á Sigríði, laundóttur Jóns Oddssonar. Jón lést árið 1630 og ólst Sigríður því upp hjá föðurömmu sinni Guðrúnu Jónsdóttur, sem var seinni kona séra Gissurar Gamalielssonar á Staðarbakka og systir Arngríms lærða á Melstað. Rógberar nánir biskupi munu þó hafa komið í veg fyrir að úr yrði. Í kjölfar alls þessa samdi Guðmundur ritgerðina *Þekktu sjálfan*

⁵³ AM 277 4to, bl. 1r–12r; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* II, bls. 281–282; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xiii. Vakin skal athygli á því að Bjarg í Miðfirði var ein af Miðfjarðar- eða Húnavatnssýslujörðunum, sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VIII, bls. 81 og 490. Árni Magnússon gefur uppskrift skjala Reynistaðarklausturs ekki háa einkunn. Í minnisgreinum með hendi hans sem bundnar eru framan við AM 277 4to segir m.a. að það sé hvergi nærri rétt eftir frumritinu og að margt sé af óráðgætni rangt skrifað og að með vilja sé hlapið yfir heilar setningar og stílnum víða breytt. Hann klykkir út með því að segja að „... þeir sem hafa víðimerað þessi skjöl, hefði eftir þann dag aldrei átt í slíkum sökum vinnisbæri að vera.“ Guðmundi til málsbóta skal þess getið að í fyrrisögn kemur fram að uppskriftin sé extract, þ.e. útdráttur eða ágrip af skjölum klaustursins. Árni er ekki alveg eins harðorður í garð uppskriftarinnar á öðrum stað, sbr. *Íslandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst*, bls. 167–169.

⁵⁴ *Breve fra og til Ole Worm* III, bls. 395.

þig sem var dulbúin áráð á Þorlák biskup og upp frá því má segja að fullkominn fjandskapur hafi ríkt á milli þeirra. Eftir það er líklegt að biskup hafi komið í veg fyrir að Guðmundur fengi nokkurt embætti en hann segir að af og til hafi verið óskað eftir sér til prestsembættis en án árangurs. Frillulífisbrot hans og Arnfríðar Jónsdóttur sem skráð er í sakafallsreikninga Húnavatnssýslu á reikningsárinu 1644–1645 hefur svo fært biskupi sterkt vopn í hendur til að útiloka Guðmund frá prestsembætti. Þorlákur lét þó ekki þar við sitja því eftir að honum varð kunnugt um að Guðmundur hefði samið rit gegn Stóradómi kærði biskup hann fyrir höfuðsmanni og gekkst fyrir yfirheyrslu hans á alþingi 1649. Málalok urðu þau að höfuðsmaðurinn hótaði að dæma hann til dauða gæti hann ekki fært sér neitt til málsbóta en samþykkti þó að lokum bón Guðmundar um að málið færi fyrir háskólaráð og konunginn.⁵⁵ Guðmundi hefur sjálfsagt verið kunnugt um að háskólaráðið fór mildum höndum um Jón lærða Guðmundsson er það tók mál hans fyrir vorið 1637 og því viljað skjóta máli sínu þangað.⁵⁶

Áður en að skilist verður við djáknatið Guðmundar skal vikið stuttlega að aldri hans sem erfitt er að fá fangstað á. Jakob Benediktsson gat sér þess til að hann hafi verið sjö árum yngri en Einar Arnfinnsson og því fæddur um 1615. Forsendur Jakobs fyrir því voru þær að hann taldi Guðmund hafa útskrifast úr Hólaskóla nokkru fyrir 1640. Væntanlega þó um vorið 1638 því hann taldi fráfall séra Sæmundar Kárssonar í Glaumbæ þá um sumarið hafa ýtt af stað atburðarás sem varð til þess að staða djákna losnaði við Reynistaðarklaustur eins og þegar er getið.⁵⁷ Vitað er að Guðmundur útskrifaðist eftir fjögurra ára námsdvöl og því hefur hann samkvæmt tilgátu Jakobs sest á skólabekk um 19 ára aldurinn og útskrifast þegar hann

⁵⁵ *Breve fra og til Ole Worm* III, bls. 395 og 402–403; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* III, bls. 231; Guðmundur Andrénsson, *Deilurit*, bls. vii–viii og xiii. Jakob Benediktsson hefur eftir séra Jóni í Hítardal, sjá *Biskupasögur Jóns prófasts Halldórssonar í Hítardal* II, bls. 97, að Sigríður hafi verið laundóttir Jóns Oddssonar og Guðrúnar Jónsdóttur, sbr. Guðmundur Andrénsson, *Deilurit*, bls. viii, en það er rangt því Jón var sonur Guðrúnar og fyrri manns hennar Odds Andrénssonar. Ókunnugt er um hver móðir Sigríðar var, sjá Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* III, bls. 231. Varðveitt er háðskvæði sem Guðmundur orti um Guðrúnu á Staðarbakka væntanlega eftir að honum hafði verið neitað um hönd Sigríðar, sjá Guðmundur Andrénsson, *Deilurit*, bls. xxiv–xxvii. Þess má jafnframt geta að Jón Gissurarson eldri, sonur Gissurar Gamalielssonar og fyrri konu hans, var skólameistari í Hólaskóla um sama leyti og Guðmundur var þar við nám.

⁵⁶ Einar G. Pétursson, *Eddurir Jóns Guðmundssonar lærða* I, bls. 86–88. Guðmundur virðist hafa þekkt til verkefna háskólaráðs, sbr. Guðmundur Andrénsson, *Deilurit*, bls. 46.

⁵⁷ Guðmundur Andrénsson, *Deilurit*, bls. vii og ix neðanmál.

var u.þ.b. 23 ára. Nú er ljóst að forsendurnar fyrir ágiskun Jakobs standast ekki og þar sem að heimildirnar veita engar haldbærar upplýsingar til að ákvarða aldur Guðmundar er vandasamt að hætta sér út á þá braut.

Eitt hálmstrá mætti þó hugsanlega grípa til sem er tilskipun Kristjáns IV frá 16. febrúar 1621 um að prestsefni verði að fylla 25 ár áður en að þeim séu veitt prestaköll.⁵⁸ Eftir útgáfu hennar gátu prestlingar ekki vænst brauds að lokinni útskrift fyrr enn þeir höfðu náð tilskildum aldri og þroska sem var einmitt markmiðið. Þangað til hafa synir efnamanna og afburðanemendur með fjársterka bakhjarla haldið til háskólanáms í Kaupmannahöfn. Aðrir hafa orðið að láta sér lynda að verða djáknar, biskupssveinar, skrifarar valdsmanna og barnakennarar hjá fyrirfólki svo eitthvað sé nefnt.

Ef þessi tilskipun er notuð til að skorða aldur Guðmundar mætti ætla að þegar hann fær stöðu djákna við Reynistaðarklaustur líkast til seinni hluta árs 1638, þá sé hann ekki búinn að ná 25 ára aldri. Það bendir til þess að hann sé fæddur eftir 1613. Guðmundur getur þess einnig í höfuðlausnarbréfi sínu að af og til hafi verið óskað eftir sér til prestsembættis í kjölfar brottvikningarinnar úr djáknastöðunni á Reynistað skömmu eftir 22. júní 1640. Líklegt verður að teljast að þessar óskir hafi komið fram áður en Guðmundur varð uppvís að frillulífisbroti sínu á reikningsárinu 1644–1645. Í kjölfarið samdi hann *Deilurit* sem tók fyrir alla möguleika á að biskup veitti honum prestsembætti.⁵⁹ Guðmundur hefur því væntanlega verið búinn að ná 25 ára aldri á þessu árabili og er því fæddur á árunum 1615–1619/1620. Það ætti því að vera óhætt að ætla að Guðmundur sé fæddur á árabilinu 1614–1620. Þar sem búíð var að skorða námsdvöl Guðmundar á Hólum til fjögurra ára á bilinu 1628–1635 þá hefur hann þurft að hefja nám sitt ekki síðar en 1631 því hann var fjögur ár við skólann. Líklegast er hann því fæddur á fyrri hluta þessa tímabils, þ.e. á árunum 1614–1616 því að annars hefur hann þurft að hefja skólagöngu mjög ungur. Niðurstaða af þessum vangaveltum er því nokkuð nálægt því sem Jakob Benediktsson hafði hugsað sér.

⁵⁸ *Lovsamling for Island I*, bls. 201–202. Þar kemur fram að tilskipunin hafi ekki verið gefin út fyrir Ísland en engu að síður hafi verið farið eftir henni. Magnús Ketilsson segir sömuleiðis að tilskipunin hafi ekki verið gefin út fyrir Ísland en að hún hafi verið sett fyrir alla undirsáta konungs og verið almenn lög sem hafi einnig verið tekin upp hér. Hann getur þess að hana sé jafnframt að finna í tilskipanaskrá Finns Jónssonar biskups í kirkjusögu hans, sbr. *Kongelige allernaadigste forordninger og aabne breve II*, bls. 318–319. Sjá einnig hvað þetta ákvæði varðar *Lovsamling for Island II*, bls. 648 og 661.

⁵⁹ *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 395; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. x.

7. Guðmundur Andr sson og Björn   Skar sa

Eftir   Guðmundur varð   hverfa  r djáknastöðunni vann hann m.a. fyrir s r sem heimiliskennari hjá prestum og fyrirf lki. Samhliða því mun hann,   eigin sögn, hafa lagt stund   fjölbreytilegar rannsóknir þegar t m gafst til.⁶⁰ Guðmundur tilgreinir ekki nánar við hverskonar rannsóknir hann fékkst en segir   menn hafi gert góðan r m   þeim. Hann nafngreinir sérstaklega    Björn   Skar sa og séra Hallgrím Jónsson   Glaumbæ   því sambandi. Þeir hafa því verið vinveittir Guðmundi, líkt og séra Gísli Brynj lfsson   Bergst  um, þrátt fyrir  vild  rl ks biskups og hann hefur treyst því   f  g  a vitnisburði   an skyldi Worm s kjast eftir þeim.

     Guðmundur l ti ekkert uppi um viðfangsefni rannsókna sinna    m tti ætla     alhug arefni hans hafi verið lj  list og    sem   dag myndi kallast klassísk fr  i. Því til merkis eru r mur sem hann yrkir út af gr skum go s gnum. Ennfremur getur Grunnavíkur-Jón þess   þegar Guðmundur var handsama ur hafi hann haft   f rum sínum l ti  lat nukver eftir klass skan höfund, annaðhvort Vellejus Paternulus, Apulejus eða einhvern annan af svipuðum toga. N msval Guðmundar r  ur    mestu hvað þetta varðar er honum var loks f ert   hefja háskólanám. Því   stað þess   velja Ole Worm sem umsjónarkennara sinn, sem hefði e.t.v. legið beinast við,    valdi hann s r lat nusk ldi  Vitus Bering. Bering t k við nýstofnuðu pr fessorsemb tti   lj  list (poesi) við háskólann   Kaupmannahöfn árið 1650 sem komið hafði verið   f t sérstaklega handa honum. Sama ár var hann hins vegar gerður   prófessor   sögu við S reyjarakadem una og um leið   konunglegum sagnaritara.    varð til þess     árslok 1651 fékk hann leyfi til   segja upp stöðu sinni við Hafnarháskóla svo hann gæti einbeitt s r   sagnaritaraemb ttinu. Guðmundur, sem innrita ist   háskólann 12. júní 1650, naut því einungis leiðsagnar Berings   um eitt og hálft  r. Fr  h sk la runum hafa   eins varðveist þau kv  i Guðmundar sem prentuð voru   ritum Run lfs Jónssonar rektors og er yrkisefni    takt við umfjöllunarefni ritanna sem bæði komu út árið 1651.    eina sem er varðveitt af tveimur prentuðum fyrirlestrum sem hann samdi og flutti   tengslum við námið er heiti þeirra og arkarbrot. Meðfram náminu vann hann   margvíslegum verkefnum   sviði norr enna fr  a fyrir Ole Worm og J rgen Seefeld dómara og b kasafnara   Ringsted. Þrátt fyrir annir

⁶⁰ *Breve fra og til Ole Worm III*, bls. 395.

hlýtur Guðmundur þó að hafa sinnt eigin hugðarefnum að einhverju marki en það hefur væntanlega allt týnst í ringulreiðinni sem skapaðist í kjölfar drepsóttarinnar 1654.⁶¹

Hvaða rit Guðmundar þeir Björn á Skarðsá og séra Hallgrímur hafa lesið er erfitt að segja til um. Óhætt ætti þó að vera að útiloka *Þekktu sjálf-an þig* og þá standa einungis eftir *Deilurit* og kveðskapur hans þ.á m. tvennar rímur. Vel er hugsanlegt að eitthvað eftir hann hafi glatast og vitað er fyrir víst að svo er farið um háttalykil hans og ljóð ort út af *Orðskviðum Salómons*, að einu erindi undanskildu.⁶²

Sjálfsgagt hefur Guðmundur sýnt Birni rímur sínar en í Bellerofontis-rímum vitnar hann í Trójumannasögu og Yngvars sögu víðförla. Báðar þessar sögur er að finna í Hauksbók sem Björn á Skarðsá hafði undir höndum haustið 1636 samkvæmt bréfi Þorláks biskups til Ole Worm. Líklegast hefur Guðmundur fengið vitneskju um þessar sögur hjá honum.⁶³ Í *Deiluriti* vitnar Guðmundur í kvæði um Stóradóm eftir Björn á Skarðsá og er hann eina heimild þess að kvæðið sé eftir Björn því það er ófæðrað í handriti. Guðmundur hefur því verið gagnkunnugur kveðskap Björns þó það þurfi ekki að benda til náins sambands á milli þeirra því samkvæmt annálaritunum var Björn landsþekkt skáld og í miklum metum sérstaklega Norðanlands.⁶⁴

Það eru þó merki um að Björn á Skarðsá hafi með einhverjum hætti komið nálægt *Deiluriti* og þá e.t.v. frekar er efni þess var á umræðustigi einhvern tíma á bilinu 1644–1645 og þangað til það var fest á blað líklegast um haustið 1647. Þar vegur þyngst á metunum að Guðmundur skuli vitna í lögbók Jóns heitins Sigurðssonar og bendi á að þar megi finna lesháttinn *fríðla* þar sem í öðrum bókum standi *frilla*.⁶⁵ Guðmundur var djákni

⁶¹ *Persíus rímur eftir Guðmund Andrésson og Bellerofontisrímur*, bls. xii og xvii–xviii; JS 152 4to, bls. 41; *Dansk biografisk leksikon* 2, bls. 13; Bjarni Jónsson, *Íslenzkir Hafnarstúdentar*, bls. 27; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xviii–xxxiv.

⁶² Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xix og xxiv.

⁶³ *Persíus rímur eftir Guðmund Andrésson og Bellerofontis rímur*, bls. xviii; *Breve fra og til Ole Worm I*, bls. 382. Sjá einnig, Michael Chesnutt, „Skæmaður á Grænlandi.“, bls. 90–92.

⁶⁴ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 37 og 141; *Annálar 1400–1800 I*, bls. 307 og 341. Sömmuleiðis eignar Guðmundur Birni á Skarðsá vísu um Axlar-Björn sem hann telur reyndar vera um Gunnbjörn bónda í samnefndri ey, sbr. *Munnmælasögur 17. aldar*, bls. viii–ix. Guðmundur virðist líka hafa vitað meira um höfund Grænlands annáls og aðkomu Björns á Skarðsá að verkinu en aðrir fræðimenn á borð við Þórð Þorláksson, Þormóð Torfason og Árna Magnússon, sbr. Ólafur Halldórsson, *Grænland í miðaldaritum*, bls. 280 og 291–292.

⁶⁵ Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 33–34. Þess má geta að báðir nota þeir Guðmundur og

á Reynistað í klausturhaldaratíð Árna Oddssonar en ekki Jóns sem lést 26. maí 1635. Lögbók hans hefur því ekki legið að Reynistað heldur verið komin í hendur erfingja hans áður en að Guðmundur kemur til klaustursins. Jafnvel þó að Guðmundur hafi verið fæddur og uppalinn í nálægð við klaustrið þá er ólíklegt að hann hafi haft áhuga á þessu atriði fyrr en í fyrsta lagi eftir að hann var fundinn sekur um frillulífisbrotið 1644–1645. Ekki er óhugsandi að Guðmundur hafi verið við kennslu hjá erfingjum Jóns og séð bókina þar en skilgetnir synir hans, þeir Jón á Svalbarði og Vigfús í Lögmannshlíð, eru líklegastir til að hafa erfð gripinn. Þó verður að teljast líklegra að Björn á Skarðsá hafi vitað af leshættinum og bent Guðmundi á hann enda lá slíkt á áhugasviði hans auk þess sem hann hafði verið handgenginn Jóni Sigurðssyni uppeldisbróður sínum um árabíl.⁶⁶

Einnig skal þess getið að Guðmundur virðist hafa notað *Dimm forn-yrði lögbókar Íslendinga*, þ.e. orðaskýringar Björns á Skarðsá yfir torskilin orð Jónsbókar, við samningu orðabókar sinnar. Mörg þeirra orða sem Björn tekur fyrir í skýringum sínum er sömuleiðis að finna í orðabók Guðmundar. Hér skal tekið eitt dæmi til að sýna fram á hugsanleg tengsl. Í skýringu Björns á orðinu *jálkur* kemur eftirfarandi fram: „Hann á að skrifast jaðl-kur, hefur nafn af jóð-li og er dregið af töggi tannsljóvanar. Segja gömul lög vor hann sé og heiti jaðl-kur upp frá því hann er 12 vetra, skal og þá metast frá því.“⁶⁷ Í skýringu Guðmundar er margt líkt með skýringu Björns en þar segir: „**Jälkr** / m.g. in Codice Legum, *Eqvus 12. Annorum aut ultra senex*, explicuere quidam à **jad** / seu **jadl** / *quod sit Detrimentum Dentium*, velut ab ore seu lupato aut masticatione provenit. Hinc **Jälkr** / qvasi **jaldkr** / **jodl** / n.g. & **jodla** / *est edentuli more mandere, ceu manditare*. Hodie **japla** / qvasi **jadpla** / *Leviter mandere*.“⁶⁸

Björn á Skarðsá nafnið Gráfugl eða Gráfygla í stað Grágásar þegar þeir minnast á lagasafnið, sjá Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. 37 og Jón Þorkelsson, „Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá.“, bls. 75.

⁶⁶ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* III, bls. 257–258. Jón Þorkelsson, „Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá.“, bls. 37 og 39. Ekki er loku skotið fyrir að Einar Arnfinnsson hafi verið heimildarmaður Guðmundar varðandi lesháttinn en hann var djákni á Reynistaðarklaustri í klausturhaldaratíð Jóns Sigurðssonar eins og fram hefur komið. Brot Einars varð þó ekki uppvíst fyrr en eftir dauða Jóns.

⁶⁷ AM 61a 8vo, bl. 11r.

⁶⁸ *Lexicon Islandicum*. Orðabók Guðmundar Andréssonar, bls. 86. Guðmundur notar einnig sömu tilvitnanir og Björn í fornsögur, t.d. við orðin *knapí* og *vo*. Þess skal getið að Ole Worm fékk veður af orðaskýringum Björns og reyndi í bréfum sínum til Þorláks biskups að verða sér úti um afrit af þeim og hefur líkast til að lokum fengið afrit af seinni gerð

Athyglisvert er að þegar Páll Vídalín lögmaður tekur orðið *jálkur* fyrir í orðaskýringum sínum þá segist hann hvergi finna í gömlum lögum, hvorki íslenskum né norskum, þessa skilgreiningu á orðinu. Hann segist þó hafa leitað víða og borið málið m.a. undir Árna Magnússon. Þess vegna telur hann að Björn hafi farið eftir þvældri og ellilegri Búalagaskræðu sem hafi þó innihaldið unga gerð laganna.⁶⁹ Páll hefur vafalaust rétt fyrir sér því að í ungri gerð Búalaga, sem varðveitt er í handritum frá seinni hluta 17. aldar og fyrri hluta 18. aldar, segir: „Jálkur er hestur kallaður frá því hann er átján vetra.“⁷⁰ Þessi klausa úr Búalögum er bersýnilega náskyld heimild Björns á Skarðsá þó að þeim beri ekki nákvæmlega saman um aldur jálkans. Það er því ekki ólíklegt að Guðmundur styðjist við orðaskýringar Björns og er það í raun og veru líklegra heldur en að þeir notist við sameiginlega heimild sem Páll Vídalín gat hvorki fundið tangur né tetur af í byrjun 18. aldar.

Hvort aðstoðin hafi verið gagnkvæm er erfitt að fullyrða nokkuð um en þó eru vísbendingar sem gætu bent til þess. Árið 1642 lauk Björn við ritgerðina *Nokkuð lítið samtak um rúnir* sem samin var að beiðni Brynjólfs biskups Sveinssonar er hafði áform uppi um að semja rit um forna siði og átrúnað Norðurlandamanna. Líklegt er að beiðni biskups hafi verið í fyrirspurnarformi og að hann hafi einkum fýst í fróðleik sem ekki var að finna í höfuðriti Worms sem kom út árið 1636 og bar, í íslenskri þýðingu, heitið: *Rúnir, eða hinar elstu dönsku bókmenntir, almennt nefndar hinar gotnesku*, eða til fyllingar þess sem þar stóð.⁷¹

Björn hefur því þurft að hafa einhverja hugmynd um hvað stóð í bókinni en til þess skorti hann latínukunnáttu. Það viðurkennir hann berum orðum í þriðja kafla ritgerðarinnar, sem fjallar um hvaða letur æsir not-

orðaskýringanna. Guðmundur hefur því getað nýtt sér þær þegar hann samdi orðabók sína en talið er að hann hafi samið hana fyrir hvatningu Worms, sbr. Gísli Baldur Róbertsson, *Birtu brugðið á dimm fornryrði lögbókar*, bls. 77–81; Guðmundur Andrésson, *Deilurit*, bls. xviii–xx.

⁶⁹ Páll Vídalín, *Skýringar yfir fornryrði lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast*, bls. 254–255.

⁷⁰ *Búalög*, bls. 207. Í annarri ungri gerð laganna, í handriti með hendi Þórðar Henríkssonar á Innrahólmi frá 1641, er aldur jálks ekki tilgreindur þó ljóst sé af textanum að hann muni vera eldri en fimm vetur, sbr. bls. 178.

⁷¹ Einar G. Pétursson, *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða I*, bls. 21 og 36–39; Halldór Hermannsson, „Ole Worm.“, bls. 51. Ritgerð Björns er ekki til í frumriti en elstu uppskrift hennar er að finna í Lbs 1199 4to gerð af Hákoní Ormssyni um 1646 að öllum líkindum fyrir Brynjólf biskup Sveinsson. Hákon var ráðsmaður Skálholtsskóla frá 1645–1653, sbr. *Skrá um handritasöfn Landsbókasafnsins I*, bls. 468; Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár II*, bls. 234.

uðu. Þar stendur: „En um þetta rúnaletur að skrifa merking orðsins eður myndir stafanna kann enginn betur að gjöra en sá loflegi og nafnfrægi doktor Olaus Worm gjört hefur sem hans bók glöggvast greinir og þeir mega skilja og skynja er latínumálið kunna, þó sú bók sé mér ekki skiljanleg fyrir minna vankunninda sakir...“⁷² Sjá má af ritgerðinni að Björn hefur þó haft einhverja hugmynd um hvað stóð í bókinni því á einum stað segir hann: „En eftir þessum myndum málrúnanna sem svo þrískiptast eru geysimörg stafróf tekin, svo sem og þeirra nöfn allmargra standa í rúnabók þess virðulega doktor Ólafs Worm.“⁷³

Af ofansögðu er ljóst að til þess að geta haft gagn af bók Worms hefur Björn þurft aðstoð. Óvíst er hvenær Guðmundur fluttist í Húnavatnssýslu. Fyrstu ummerki um hann þar er áðurnefndur landamerkjavitnisburður frá 10. júní 1644 og svo frillulífisbrotið sem komst upp um einhvern tíma á reikningsárinu 1644–1645. Ritgerð Björns er frá árinu 1642 og því ekki óhugsandi að Guðmundur hafi verið honum innan handar með latínuna. Þessu til frekari stuðnings er póstur úr oftnefndu höfuðlausnarbréfi Guðmundar til Worms. Þar segist Guðmundur hafa séð fjögur af útgefnum ritum hans og að ólatínulært fólk hafi nýtt latínukunnáttu sína til þess að miðla sér efni þeirra.⁷⁴

Til voru a.m.k. fjögur eintök af riti Worms um rúnir í landinu en þau hafði hann gefið íslenskum heimildarmönnum sínum og lét fylgja bréfum til þeirra skrifuðum í aprilmánuði 1637. Þeir sem fengu eintak af bókinni voru Þorlákur biskup, Arngrímur lærði, Gísli biskup Oddsson og séra Jón Magnússon í Laufási en fósturfaðir hans, séra Magnús Ólafsson, hafði verið duglegur við að aðstoða Worm á ýmsa vegu. Án efa hefur Brynjólfur biskup einnig átt eintak þótt þess sjáist ekki merki í skrá yfir bækur hans á grísku og latínu frá árinu 1674 enda er hún tæpast tæmandi.⁷⁵

Að lokum skal þess getið að Björn á Skarðsá lýkur rúnaritgerð sinni með

⁷² Lbs 1199 4to, bl. 81v.

⁷³ Lbs 1199 4to, bl. 84r, sjá einnig bl. 89r. Jafnframt er að finna eina setningu á latínu sem Björn hefur þurft aðstoð við að skilja til að geta staðsett hana réttilega í ritgerð sinni, sbr. Lbs 1199 4to, bl. 83r.

⁷⁴ *Breve fra og til Ole Worm* III, bls. 392. Við þetta má bæta að Árni Magnússon segir að frásögn af flótta Sæmundar fróða frá meistara sínum, sem sé að finna í skýringum Guðmundar á Völuspá og í inngangi að orðabók hans, sé runnin beint frá rúnaritgerð Björns á Skarðsá, sbr. *Munnmælasögur 17. aldar*, bls. xcvi.

⁷⁵ *Breve fra og til Ole Worm* II, bls. 6–9; Jón Helgason, „Bókasafn Brynjólfs biskups.“, bls. 140.

því að lýsa undrun sinni á því að enginn hafi tekið sig til og ort lofkvæði til heiðurs Worm. Hann segir: „...væri nú svo skáldum varið á Íslandi sem í fyrri tíðinni, þá hefði þau látið hans minning uppi vera í sínum diktum um aldur og ævi hvað vel væri verðugt.“⁷⁶ Hugsu mætti sér að Guðmundur hafi minnst þessara orða Björns á Skarðsá er hann var kominn á bak við lás og slá í Bláturni því hann endar höfuðlausnarbréf sitt með því að yrkja tvö lofkvæði til heiðurs Ole Worm, annað á latínu en hitt á íslensku.⁷⁷

8. Lokaorð

Hér að framan var þess freistað að rýna í nokkur höfuðatriði úr brota-kenndri lífssögu Guðmundar Andréssonar. Fyrir vikið hefur ýmislegt orðið ljósara þó enn sé margt myrkt og eflaust megi gera betur. Helstu niðurstöður eru þær að Guðmundur Andrésson hafi verið Skagfirðingur að ætt og uppruna en ekki Húnvetningur eins og Jakob Benediktsson vildi meina. Faðir hans var Andrés Guðmundsson leiguliði í Sólheimum í Sæmundarhlíð en ókunnugt er um nafn móður hans og sömuleiðis hvort hann hafi átt önnur systkin en eina ónafngreinda systur. Jakob taldi Guðmund hafa útskrifast nokkru fyrir 1640, væntanlega þó um vorið 1638. Með því að gaumgæfa ævi Einars Arfinnssonar, sem Guðmundur segist hafa verið samtíða við skólann, fást traustari tímasetningar. Þrátt fyrir það er ekki hægt að marka námsdvöl Guðmundar á Hólum þrengri bás en svo að segja að hann hafi verið þar í fjögur ár á tímabilinu 1628–1635. Jakob taldi að hin andlegu veikindi sem Guðmundur átti við að stríða um hálfis árs skeið hafi átt sér stað snemma á árunum 1640–1649. Bréf Björns á Skarðsá sýnir hins vegar að veikindin hófust um haustið 1637 og vöruðu fram á vor 1638.

Guðmundi var líkast til veitt staða djákna að Reynistaðarklaustri eftir fráfall séra Sæmundar Kárssonar í Glaumbæ þann 19. júlí 1638 eins og Jakob bendir á. Þaðan var honum síðan vikið af ókunnum ástæðum skömmu eftir 22. júní 1640 af Þorláki biskupi Skúlasyni.

⁷⁶ Lbs 1199 4to, bl. 89r. Af ókunnum ástæðum horfir Björn hér fram hjá tveimur lofkvæðum, öðru á íslensku en hinu á latínu, sem séra Magnús Ólafsson í Laufási samdi til heiðurs Worm og birtist í bók hans um rúnir árið 1636, sbr. *Magnúsarkver*, bls. 103–104 og 107–108. Björn hafði bók Worms líkast til undir höndum er hann samdi ritgerð sína um rúnir eins og fram hefur komið.

⁷⁷ *Breve fra og til Ole Worm* III, bls. 405.

Að endingu var reynt að sýna fram á að samskipti þeirra Guðmundar og Björns á Skarðsá hafi verið talsvert nán og ekki síst af fræðilegum toga. Guðmundur virðist hafa verið gagnkunnugur ritverkum Björns á Skarðsá og jafnvel búið yfir nákvæmari vitneskju um þau en aðrir 17. aldar fræðimenn. Guðmundur eignar Birni kvæði sem eru ófeðruð í handritum og vitnar í verk Björns í eigin ritverkum. Einnig vitnar Guðmundur í rímum sínum í sögur sem eru að finna í handriti sem vitað er að Björn hafði undir höndum um stundarsakir. Allt skýrist þetta af nánum samgangi þessara fræðimanna og nágranna úr Sæmundarhlíðinni sem báðir voru almúgamenn; annar með klassíska menntun úr latínuskóla en hinn sjálfmenntaður þulur íslenskra fræða.

HEIMILDASKRÁ

Handrit og skjöl

Þjóðskjalasafn Íslands (ÞÍ)

Rentukammerskjöl (Rtk.)

Rtk. I. 4. Jarðabókarskjöl 1700–1704, 3. Húnavatnssýsla.

Rtk. I. 5. Jarðabókarskjöl 1700–1704, 3. Þingeyjarsýsla.

Rtk. Y. 4. Reikningar jarðabókarsjóðs 1633–1640.

Skjöl úr leyndarskjalasafni Dana

4. Suppl. II, nr. 46. Skjöl varðandi Reynistaðarklaustur frá árunum 1635–1637.

Biskupsskjalasafn (Bps)

Bps. B. I, hylki III, nr. 25. Kaupbréf séra Gísla Brynjólfssonar og Þorbjargar

Pétursdóttur frá 25. apríl 1644 um hálfð Syðravatn í Tungusveit og 10 hundruð í Barkarstöðum í Miðfirði.

Bps. B. VIII, 23. Prestagjaldareikningar Hólabiskupsdæmis 1601–1628.

Skjalasafn Þjóðskjalasafns Íslands

KA/21. Hannes Þorsteinsson, Æfir lærða manna 21, (Guðmundur Andrésson).

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum (AM)

AM 257–258 fol. Ættartölubók séra Þórðar Jónssonar í Hítardal í eftirriti skrifara Árna Magnússonar frá byrjun 18. aldar.

AM 216cþ 4to. Greinargerð Björns Jónssonar á Skarðsá um tíundargjörð af Skarðsá í afriti frá lokum 17. aldar.

- AM 216d 4to. Bréf Björns Jónssonar á Skarðsá til Guðmundar Hákonarsonar á Þingeyrum í frumriti.
- AM 244 4to. Bréfabók Gísla biskups Oddssonar 1636–1637.
- AM 277 4to. Uppskrift af skjölum Reynistaðarklausturs með hendi Guðmundar Andréssonar frá 1640.
- AM 61a 8vo. Lögfræðiritgerðir Björns Jónssonar á Skarðsá að mestu með hendi hans, þ.á m. skýringar hans í stafrófsröð yfir torskilin orð í Jónsbók.
- AM Dipl. Isl. I, 3. Apogr. nr. 275–355. Uppskriftir íslenskra skjala gerðar á vegum Árna Magnússonar.
- AM Dipl. Isl. V, 15. Apogr. nr. 5169–5350. Uppskriftir íslenskra skjala gerðar á vegum Árna Magnússonar.
- Steph 27. Svartskinna, safn skjala með hendi Benedikts Þorsteinssonar lögmanns frá því um 1730. Tvö bindi.

Háskólabókasafnið í Uppsölum (myndir á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum)

R: papp. nr. 714. Skjalabók frá 17. og 18. öld.

Handritadeild Landsbókasafns – Háskólabókasafns

- Lbs 42 fol. Ættartölubók séra Þórðar Jónssonar í Hítardal í uppskrift séra Jóns Erlendssonar í Villingaholti frá 1666.
- Lbs 77 4to. Skjalaútdrættir Hannesar Finnssonar frá um 1760 úr dönskum skjalasöfnum.
- Lbs 787 4to. Skjalabók með hendi Odds digra Jónssonar skrifuð á bilinu 1670–1690.
- Lbs 820 4to. *Uppteiknunartilraun skálda og lærðra manna íslenskra, einkum rithöfunda eður þeirra sem eitthvað hafa eftir sig látið skáldskap eða bókmenntum viðvíkjandi fyrir og eftir siðaskiptin, með stuttu æviágripi nokkurra þeirra.* Samin af Hallgrími Jónssyni djákna og er formálinn dagsettur þann 21. febrúar 1835 að Sveinsstöðum.
- Lbs 1199 4to. Handrit að stórum hluta með hendi Hákonar Ormssonar frá því um 1646, þar sem m.a. er að finna „Nokkuð lítið samtak um rúnir. Hvaðan þær séu, hverjir þær hafi mest tíðkað eður iðkað, hvar af sitt nafn hafi, um margfjölda þeirra, megn og kraft. Ásamt ráðningu þeirra dimmu rúnaljóða Brynhildar Buðladóttur með því fleira hér að hnigur.“ Björn Jónsson á Skarðsá samdi ritgerðina 1642.
- Lbs 1299 4to. *Nokkurra skálda- og rithöfunda- eður fræðimannatal á Íslandi frá 910 til 1824. Samanskrifað að Starrastöðum í Skagafirði 1820, umskrifað og aukið 1836 og aftur á ný lítið lagfært af höfundinum 1838.* Höfundur er Einar Bjarnason á Mælifelli.
- JS 152 4to. *Stoore Doomur eller dend, saa kaldte Store Dom tillige med Gudmund Andersens skrift i mod den samme begge deelene paa islandsk, med en hosföyet dansk*

oversættelse hvor til kommer bemeldte Gudmunds lifs historie kortelig forfattet paa Dansk, og ved hans skrift foransatt. Handritið er skrifað af Erlendi Ólafssyni um 1740.

Fræðirit

Alþingisbækur Íslands. Sautján bindi. Reykjavík, 1912–1990.

Annálar 1400–1800. Átta bindi. Reykjavík, 1922–2002.

Árni Magnússon, „Um klaustrin.“ Jón Þorkelsson gaf út. *Blanda. Fróðleikur gamall og nýr* II. Sögurit XVII. Reykjavík, 1921–1923, bls. 32–47.

Biskupasögur Jóns prófasts Halldórssonar í Hítardal. Með viðbæti. Tvö bindi. Jón Þorkelsson og Hannes Þorsteinsson gáfu út. Sögurit II. Reykjavík, 1903–1915.

Bjarni Jónsson, *Íslenzkir Hafnarstúdentar.* Akureyri, 1949.

Brefabók Guðbrands biskups Þorlákssonar. Jón Þorkelsson og Páll Eggert Ólason gáfu út. Reykjavík, 1919–1942.

Brefabók Þorláks biskups Skúlasonar. Jón Þ. Þór gaf út. Heimildaútgáfa Þjóðskjalasafns I. Reykjavík, 1979.

Bogi Benediktsson, *Sýslumannaæfir.* Fimm bindi. Jón Pétursson og Hannes Þorsteinsson juku við og gáfu út. Reykjavík, 1881–1932.

„Bókasafn Skálholts-staðar 1604 og 1612.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1886* (1887), bls. 62–67.

Breve fra og til Ole Worm. Þrjú bindi. H.D. Schepelern þýddi og gaf út. Kaupmannahöfn, 1965–1968.

Búalög um verðlag og allskonar venjur í viðskiptum og búskap á Íslandi. Sögurit XIII. Reykjavík, 1915–1933.

Chesnutt, Michael, „Skæmaður á Grænlandi.“ *Varði reistur Guðvarði Má Gunnlaugssyni fimmtugum 16. september 2006.* Reykjavík, 2006, bls. 90–92.

Dansk biografisk leksikon. Sextán bindi. Þriðja útgáfa. Sv. Cedergreen Bech ritstjóri. Kaupmannahöfn, 1979–1984.

Ein kirkju ordinantia, eftir hverri að allir andlegir og veraldlegir í Noregs ríki skulu leiðrétta sig og skikka sér. Útlögð á íslensku af Oddi biskupi Einarssyni. Hólar, 1635.

Einar G. Pétursson, *Eddurit Jóns Guðmundssonar lærða. Þættir úr fræðasögu 17. aldar.* Tvö bindi. Reykjavík, 1998.

Finnbogi Guðmundsson, „Landsbókasafnið 1989.“ *Árbók Landsbókasafns Íslands. Nýr flokkur* 15 (1989), bls. 125–143.

Finnur Jónsson, *Historia Ecclesiastica Islandiæ.* Fjögur bindi. Kaupmannahöfn, 1772–1778.

F[innur Jónsson], „Guðmundur Andrjesson frá Bjargi í Miðfirði. Dáinn 1654.“ *Stefnir* I:11 (7. júní 1893), bls. 41–42.

Finnur Jónsson, „Guðmundur Andrjesson, fornfræðingur. (Dáinn 1654).“ *Sögusafn Stefnis* 1895. Reykjavík, 1895, bls. 3–22.

- Gísli Oddsson, *Íslensk annálabrot og undur Íslands*. Jónas Rafnar þýddi. Akureyri, 1942.
- Gísli Baldur Róbertsson, *Birtu brugðið á dimm fornyrði lögbókar. Um skýringar Björns á Skarðsá yfir torskilin orð í Jónsbók*. [Óútgefin MA-ritgerð í sagnfræði við Háskóla Íslands 2004.]
- Gottskálk Jensson, „Hversu mikið er nonnulla? Recensus Páls Vídalíns í Scia-graphiu Hálfðanar Einarsonar.“ *Ritmennt* 5 (2000), bls. 112–130.
- Guðlaugur R. Guðmundsson, *Skólalíf. Starf og siðir í latínuskólunum á Íslandi 1552–1846*. Reykjavík, 2000.
- Guðmundur Andrésson, *Deilurit*. Jakob Benediktsson gaf út. Íslensk rit síðari alda 2. Kaupmannahöfn, 1948.
- Guðrún Ása Grímsdóttir, „Fornar menntir í Hítardal. Eilítið um íslenska tignarmenn og ættartölurit á 17. öld.“ *Ný Saga* 7 (1995), bls. 43–52.
- Gunnar F. Guðmundsson, *Íslenskt samfélag og Rómakirkja*. Kristni á Íslandi II. Reykjavík, 2000.
- Gunnlaugur Ingólfsson, „Um orðabók Guðmundar Andréssonar.“ *Orðaforði heyrjaður Guðrúnu Kvaran 21. júlí 1993*. Reykjavík, 1993, bls. 45–47.
- Halldór Hermannsson, „Ole Worm.“ *Ársrit hins íslenska fræðafjelags í Kaupmannahöfn* 2 (1917), bls. 42–64.
- Hálfðan Einarsson, *Sciagraphia historiae literariae Islandicae*. Kaupmannahöfn, 1777. *Íslandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst*. Stefán Karlsson gaf út. Editiones Arnamagnæanæ, Series A, vol. 7. Kaupmannahöfn, 1963.
- Ilsøe, Harald, *Biblioteker til salg. Om danske bogauktioner og kataloger 1661–1811*. Danish humanist texts and studies 31. Kaupmannahöfn, 2007.
- Íslenskt fornbréfasafn, *sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland eða íslenska menn*. Sextán bindi. Kaupmannahöfn og Reykjavík, 1857–1972.
- Jakob Benediktsson, *Arngrímur Jónsson and his works*. Kaupmannahöfn, 1957.
- Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Prettán bindi. Kaupmannahöfn og Reykjavík, 1913–1990.
- Jarðabréf frá 16. og 17. öld. *Útdráttir*. Gunnar F. Guðmundsson gaf út. Kaupmannahöfn, 1993.
- Jón Espólin, *Íslands árbækur í sögu-formi*. 12 bindi. Kaupmannahöfn, 1821–1855.
- Jón Hegason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*. Safn fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga V. Kaupmannahöfn, 1926.
- Jón Helgason, „Bókasafn Brynjólfs biskups.“ *Árbók Landsbókasafns Íslands* 3–4 (1946–1947), bls. 115–147.
- Jón Þorkelsson, „Þáttur af Birni Jónssyni á Skarðsá.“ *Tímarit hins íslenska bókmenntafjelags* 8 (1887), bls. 34–96.
- Kongelige allernaadigste forordninger og aabne breve som til Island ere udgivne af de høist-priselige konger af den Oldenborgiske stamme. Þrjú bindi. Magnús Ketilsson gaf út. Hrappsey og Kaupmannahöfn, 1776–1787.

- Lexicon Islandicum. Orðabók Guðmundar Andréssonar.* Gunnlaugur Ingólfsson og Jakob Benediktsson gáfu út. Or fr  irit fyrri alda IV. Reykjavík, 1999.
- Loftur Guttormsson, *Fr  si askiptum til upplýsingar.* Kristni   Íslandi III. Reykjavík, 2000.
- Lovsamling for Island.* 21 bindi. Kaupmannahöfn, 1853–1889.
- Magn sarkver. The writings of Magnús Ólafsson of Lauf s.* Anthony Faulkes gaf út. Reykjavík, 1993.
- Manntal   Íslandi  ri  1703. Teki  a  tilhlutan  rna Magn ssonar og P ls Vídalíns.  samt manntali 1729 i rem s slum.* Þorsteinn Þorsteinsson gaf  t. Reykjavík, 1924–1947.
- M r Jónsson, *Bl  sk mm   Íslandi 1270–1870.* Reykjavík, 1993.
- Mor br fab klingar Gu brands biskups Þorlákssonar, 1592, 1595 og 1608, me  fylgiskj lum.* J n Þorkelsson gaf  t. Sögurit I. Reykjavík, 1902–1906.
- Munnmælasögur 17. aldar.* Bjarni Einarsson gaf  t.  slenzk rit si ari alda 6. Reykjavík, 1955.
- Nyerup, R. og Kraft, J.E., *Almindeligt litteraturllexicon for Danmark, Norge og Island; eller fortegnelse over danske, norske og islandske, saavel afdøde som nu levende forfattere, med anførelse af deres vigtigste levnets-omstændigheder og liste over deres skrifter.* Kaupmannahöfn, 1820.
- Ole Worm's correspondence with Icelanders.* Jakob Benediktsson gaf  t. Bibliotheca Arnarnag n ana VII. Kaupmannahöfn, 1948.
-  lafur Davi sson, *Galdur og galdram l   Íslandi.* Sögurit XX. Reykjavík, 1940–1943.
-  lafur Halldórsson, *Gr nland i mi aldaritum.* Reykjavík, 1978.
- Páll Eggert  lason, * slenzkar  viskr r fr  landn mst tum til  rsloka 1940.* Fimm bindi. Reykjavík, 1948–1952.
- Páll Vídalín, *Sk r ngar yfir fornryr i lögbókar  eirrar, er Jónsbók kallast.* Þórður Sveinbjarnarson gaf út. Reykjavík, 1854.
- Páll Vídalín, *Recensus poetarum et scriptorum Islandorum hujus et superioris seculi. Viðauki séra Þorsteins Péturssonar.* I. Texti. Jón Samsonarson gaf út. Reykjavík, 1985.
- Persíus r mur eftir Guðmund Andr sson og Bellerofontis r mur.* Jakob Benediktsson gaf út. Rit R mnaf lagsins II. Reykjavík, 1949.
- Resen, Peder Hansen, * slandsly sing.* Jakob Benediktsson gaf út. Safn S guf lags 3. Reykjavík, 1991.
- Skagafjarðarsýsla. S slu- og s knal singar hins íslenzka bókmenntafélags 1839–1873.* Pálmi Hannesson og Jakob Benediktsson gáfu út. Safn til landfr  is gu Íslands II. Akureyri, 1954.
- Skólameistarar i Skálholti eptir séra Jón prófast Halldórsson i Hitardal og skólameistarar   Hólum eptir séra Vigfús prófast Jónsson i Hitardal.* Hannes Þorsteinsson gaf út. Sögurit XV. Reykjavík, 1916–1925.
- Sk r  um handritas fn Landsbókasafnsins.* Þr ju bindi. Páll Eggert Ólason t k saman. Reykjavík, 1918–1937.

- Skrá um íslensk handrit í Noregi*. Jónas Kristjánsson tók saman. Handritastofnun Íslands. Reykjavík, 1967. [Óútgefið vélrit.]
- Sveinn Nielsson, *Prestatal og Prófasta á Íslandi*. 2. útgáfa. Hannes Þorsteinsson og Björn Magnússon juku við og gáfu út. Reykjavík, 1949–1951.
- Sveitir og jarðir í Múlaþingi*. Fimm bindi. Ritstjóri Ármann Halldórsson. [Egilsstaðir], 1974–1995.
- Worm, Jens, *Forsøg til et lexicon over danske, norske og islandske lærde mænd, som ved trykte skrifter have gjort sig bekiendte, saavelsom andre ustuderede, som noget have skrevet, hvorudi deres fødsel, betydeligste levnets omstændigheder og død ved aarstal kortelig erindres, og deres skrifter, saavidt mueligt, fuldstændig anføres*. Þrjú bindi. Helsingjaeyri og Kaupmannahöfn, 1771–1784.
- Þórarinn Eldjárn, *Brotahöfuð*. Reykjavík, 1996.
- Ævisaga Finns Jónssonar eftir sjálfan hann*. Safn Fræðafélagsins um Ísland og Íslendinga X. Kaupmannahöfn, 1936.

ABSTRACT

In this paper an attempt is made to establish more reliable dates and fuller information than have hitherto been available regarding a few key events in the life story of lexicographer Guðmundur Andrésson. Interest in this unusual and colorful character, from the time of his death in 1654 and to the present day, has never waned, as countless accounts of his life, written in Icelandic, Latin, and Danish both printed and in manuscripts, bear witness.

To begin with, further arguments are set forth to support Hannes Þorsteinsson's view that it is indeed Guðmundur and his father Andrés Guðmundsson who appear in a document from June 10, 1644, regarding a boundary dispute in Skagafjörður. Jakob Benediktsson had previously dismissed it, probably because by that time Guðmundur was thought to have relocated to Húnavatnssýsla. Two other documents are brought forth which show close ties between Björn Jónsson of Skarðsá and a certain Andrés Guðmundsson of Sólheimar in the same district; both farms lie close to each other in Sæmundarhlíð. In his writings Guðmundur says that during his battle with mental illness he stayed with his parents. In a letter from February 20, 1638, Björn of Skarðsá mentions the mental illness of a learned Gvöndur, short for Guðmundur, at the neighbouring farm of Sólheimar and the part he played in his recovery. This, along with Guðmundur stating in a letter that he was in close contact with Björn of Skarðsá in his youth because he was his nearest neighbour, makes quite a strong case that Guðmundur was indeed the son of Andrés Guðmundsson of Sólheimar and the man Björn mentions in his letter.

The only thing known about Guðmundur's stay at the cathedral school at Hólar is that it lasted four years and that he was there at the same time as his

friend Einar Arnfinnsson. Records show that Einar was in attendance at the school during the 1627–1628 school year, but it is not known if that was at the beginning, middle or end of his studies. A document from July 22, 1632, shows, however, that Einar has already graduated and has, in all likelihood, been appointed deacon of Reynistaður, for he is in the entourage of Jón Sigurðsson who was the administrator of Reynistaður. From information regarding Einar it is deduced that Guðmundur's four years of study at Hólar must have taken place some time in the period 1628–1635.

By Guðmundur's own account he was plagued by mental illness for half a year. The above-mentioned letter fixes that event in time and shows that it lasted roughly from autumn 1637 to spring 1638. With that in place, it is clear that he was appointed deacon of Reynistaður after his bout with mental illness. The reason for his appointment was, as Jakob Benediktsson has pointed out, the death of reverend Sæmundur Kársson of Glaumbær, in the summer of 1638, which caused subsequent promotions and the opening of the position. By his own account Guðmundur lost his position, shortly after June 22 1640, apparently because the bishop of Hólar believed his detractors. An attempt is also made to determine Guðmundur's age and in a very speculative manner the conclusion is reached that he was probably born in the period 1614–1616, which is quite close to Jakob Benediktsson's thoughts on the matter.

Finally, a number of examples are put forward showing a close connection between Björn of Skarðsá and Guðmundur Andrésson, also in the realm of their scholarly activities.

*Gísli Baldur Róbertsson
Þjóðskjalasafn Íslands,
Laugavegi 162
IS-105 Reykjavík, Ísland
gisli@skjalasafn.is*